O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI
SO`GLIQNI SAQLASH VAZIRLIGI

O`zbekiston Respublikasi
Oliy va o`rta maxsus ta`lim Vazirligi
O`rta maxsus kasb-hunar ta`limi MARKAZI

“Adabiyot”
(amaliy)
fanidan

MA`RUZALAR MATNI

Termiz shahri

PDF created with pdfFactory trial version www.pdffactory.com

A N N O T A T S I Y A

«Adabiyot» fani bo'yicha tayyorlangan ma'ruza matnlari fanning barcha asosiy elementar tushunchalarini o'z ichiga qamrab olgan. Bu ma'ruza matndagi har bir mavzu izchillik bilan yozilgan. O'quvchilarning adabiyot sohasidagi bilimlarini shakllantirishga qaratilgan bo`lib tibbiyot kolleji talabalari uchun mo`ljallangan.

PDF created with pdfFactory trial version www.pdffactory.com

1 – MA’RUZA

MAVZU: O’RTA OSIYONING QOMUSIY OLIMLARI AL-XORAZMIY, IBN SINO, FOROBIY VA BERUNIYLARNING JAXON ILM FANIDA TUTGAN O’RNI. ULARNING ADABIYOT SOXASIDAGI XIZMATLARI

REJA:

1. Qomusiy olimlarimiz hayoti xakida ma’lumot
2. Ularning jaxon ilm fanidagi urni, yutuqlari.
3. Ibn Sino , Beruniy, Forobiylarning adabiyot soxasidagi xizmatlari.

O’rta Osiyo uzining qomusiy olimlari bilan xam iftixor qiladi. Prezidentimiz I.A.Karimov ta’kidlaganidek, «Imom Buxoriy, Imom at-Termiziy, Xuja Baxouddin Naqshband, Xuja Axmad YAssaviy, al-Xorazmiy, Beruniy, Ibn Sino, Amir Temur, Mirzo Ulug’bek, Zaxriddin Muxammad Bobur va boshqa ko’plab buyuk ajdodlarimiz milliy madaniyatimizni rivojlantirishga ulkan xissa qo’shdilar, xalqimizning milliy iftixori bulib qoldilar, ularning nomlari jaxon sivilizatsiyasi taraqqiyotiga qo’shgan buyuk xissalari xozirgi kunda butun dunyoga ma’lum». Ana shunday qomusiy olimlardan biri Al – Xorazmiydir.

Ularning asl ismi Abu Abdulla Muxammad ibn Muso bulib, 780 yilda Xivada tug’ilgan. Xorazmiy dunyoga mashxur matematik va astronom sifatida tanilgan. Xorazmiy nomini tarxda qoldirgan buyuk asar «Aljabr val - mukobala» risolasidir. U keyinchalik matematikaning aloxida soxasi bo’lgan «Algebra» fanining nomiga asos bo’lgan. Ana shu asosda uning nomi Yevropa mamlakatlariga xam yoyildi. Xozirgi zamon xisoblash texnikasida keng qo’llanilayotgan algoritm atamasi xam olim nomidan kelib chikkan. U matematikaning nazariy masalalarini o’rganish bilan cheklanmay, ularning amaliyotga tatbik qilinishini xam ko’rsatib bergan. Xorazmiyning «Kitob surat al - arz» («Erning surati») asari geografiya fani soxasidagi ulkan kashfiyot bo’ldi. Olim tuzgan astronomik jadvallar esa XII – asrda arab tilidan lotin tiliga tarjima qilingan va Yevropa mamlakatlarida mashxur bo’lgan.O’rta asr mutafakkirlari orasida Abu Rayxon Beruniyning aloxida urni bor (973 – 1051), xorazmlik bu alloma afsonalarga kura «Navruz» 21 mart va «Mexrigon» 21 – sentabr bayramlaridan boshka xar kuni ilm bilan mashgul bulgan.Uning «Al – osor ul – bokiya an al – kurun ul –xoliya» («Kadimgi xalklardan kolgan yodgorliklar») asari takvim (kalendar) va yil xisobi, shuningdek sugdiylar, kadimgi xorazmliklar, forslar, yunonlar, yaxudiylar, xristian va musulmonlarning bayramlar, urf-odatlari tugrisida kimmatli ma’lumotlarni jamlagan. Shunga kura u Urta Osiyo va butun Shark xalklari uchun muxim tarixiy manbadir. Maxmud Gaznaviy Xorazmni zabt etgach, Beruniyni uzi bilan Gaznaga olib ketadi. U Maxmudning yurishlarida ishtirok etadi. Xindiston safarida esa saskrit tilini urganadi, xamda Xindiston tarixiga oid yirik asar yozadi. Uning geografiya, mineralogiya, ma’danshunoslik, astronomiya, kimyo va boshka kuplab fan soxalaridagi kashfiyotlari dunyo ilm – faniga bebaxo xissa bulib kushilgan.Komusiy olimlarimiz orasida Abu-Nasr Muxammad ibn Muxammad ibn Uzluk Tarxon Forobiyning nomi aloxida xurmat va extiromga sazovor. U 873 yilda Forobda tugilib, 950 yilda Damashkda vafot etgan.

PDF created with pdfFactory trial version www.pdffactory.com

Dunyo axli Arastuni birinchi muallim deb bilishsa, Forobiyni «Mullim us – soniy», ya'ni «Ikkinchi muallim» deb atashgan. Bunday sharafli nomga u uz zamonasi ilmlarining barcha soxasini mukammal bilganligi va bu ilmlar rivojiga kushgan katta xissasi ayniksa yunon falsafasini sharxlab dunyoga keng tanilganligi uchun sazovor bulgan. Forobiy «Arastu konunlarining moxiyati xakida» asarini ustozi avvaldan davlat va xukuk xakidagi karashlarini taxlil kiladi. Forobiy 70 dan ortik tilni bilgan. Forobiy «Kitob mabodi orou al – Madinat ul – Fozila» («Fozillar shaxri axolisining fikrlari») asarida turli ijtimoiy tuzumdagi davlatlar xakida fikr yuritadi. O'zbekchada Abdusodik Irisov va Maxkam Maxmud tarjimasida nashr etilgan. («Xalk merosi» 1993)

Forobiy 160dan ortik asarlar muallifidir. U yunon olimlari Platon, Aristotel, Evklid, Ptolemey va boshkalarning asarlariga sharxlar yozgan. Bu sharxlar Urta Osiyo va jaxon olimlarining dunyokarashini shakllantirishda, ularning Aristotel falsafasi bilan oshno bulishlarida yakindan yordam bergan.

Abu Ali ibn Sino xam buyuk komusiy olimdir. Uning falsafa, tibbiyot, astronomiya, zoologiya, botanika, biologiya, psixologiya, musika, axlok, mantik, tilshunoslik, adabiyotshunoslikka oid asarlari mavjud. U badiiy ijob bilan xam shugullanadi. Olimning tulik imi Abu Ali al – Xusayn ibn Abdullox ibn al – Xasan ibn Ali ibn Sinodir. U xijriy 370 milodiy 980 yilda Afshonada tugildi. Bu kishlok Buxoro yakinidadir. Ibn Sino utkir kobiliyat egasidar. Shuxrati kuprok tabobat ilmi bilan boglik. Ayniksa uxoro amiri Nux ibn Mansurni davolashda ishtirok etishi, yosh tabibning dovrugini oshirib yubordi. Buning evaziga u saroy kutubxonasidan foydalanish xukukini kulga kiritadi. Ibn Sinoning eg yirik tibbiy asari «Al – Konun fit tib» («Tib konunlari») kitobi bulib, u olimning kup yillar davomida olib borgan ilmiy – amaliy ishlarini yaxlit umumlashmasidir. «Tib konunlari» 5 kitob 14 jilddan iborat bulgan. Ibn Sino bir kator tibbiy asarlarini she'riy shaklda yozgan. Ular «urjuza» lar deyiladi. Bunga sabab ularning «rajaz» vaznida yozilgani. Shularning biri «Tibbiy urjuza» dostonidir. Shuningdek tibbiy ugitlar xakida urjuza «Anatomiyaga doir urjuza» kabi risolalar xam she'riy shaklda yozilgan. Ibn Sino tabiiy fanlar, anik fanlar buyicha xam kuplab kitoblar yozgan. Birgina astronomiyaga oid 10dan ortik kitoblar ma'lum, musikagaoid Ibn Sinoning 5 kitobi ma'lum. «Javome' ilm al – musikiy» («Musikaga oid tuplam») ularning eng yirigidir.

Ibn Sino iste'dodli adib xam edi. Bizgacha uning doston, kasida, gazal, ruboiy fardlari yetib kelgan. Ularning asosiy kismi arab tilida, bir kism she'rlari fors tilida yozilgan. Ibn sino bir necha falsafiy kissalar muallifi xamdir. Jumladan «Solomon va Epson», «Yusuf kissasi», «Xay ibn YAkson», «Risolat at - Tayir» kissalarida insoniyatning kamolot yullarini tasvirlaydi. Ibn Sino kissalarining kupi ramziy, majoziy usuldadir. «Yusuf kissasi» «Kur'on» syujeti asosida yozilgan, shu mavzudagi birinchi asardir. «Risolat at – Tayir» ramziy - majoziy asardir. U arab tilida btilgan. «Xay ibn YAkson» kissasi xam ramziy – majoziy» uslubda yaratilgan. U falsafiy muammolar bilan dikkatlidir. Ibn Sino ulkan shoir xam edi. Uning bir kator asarlari she'riy shaklda yozilginligini yukorida kurdik uning sof she'riy asarlari xam

PDF created with pdfFactory trial version www.pdffactory.com

anchagina. Ibn sino she'riyati uchun falsafiy teranlik keng mushoxada olam xodisalarga tiyrak akl bilan karash xos:

Umring kupi bilan bir - ikki nafas,
Nafas esa kichik bir shamolu – sa,
Shamolga tayanmish umring binosi,
Mustaxkam imorat elga tayanmas.

Inson umri kiskaligi, shunga kura uni ganimat bilish she'rdagi asosiy fikrdir. Ana shu kiska umr binosini shamol ustiga kurmaslik kerak. Ibn Sinoning adabiyot ravnakiga kushgan xissasi fakat badiiy ijodbilan cheklanmaydi. U she'r ilmiga doir bir kator ilmiy asarlarni yaratgan. Ayniksa «Fan as – she'r» kitobi muximdir. Unda yunon she'riyati turlari, uning shakllari xakida fikr yuritilgan.

She'riyatning nazariy masalalari uning «Musika ilmidagi katta tuplam» asarida xam tadkik etilgan. «She'r obrazli suratlardan iborat bulib, ritmli bir-biriga muvofik iboralardan tarkib topganxamda misralari bir-biriga teng, vaznlar takrorlangan, oxirgi tovushlar bir-biriga uxshash bulib kelgan satrlarga aytiladi», - deydi Ibn Sino. Bularning xammasi Ibn Sinoning yirik adabiyotshunossifatida xam katta xizmatlar kilganini kursatadi.Uning buyuk ijod samaraari bexuda ketmadi. Butun jaxon uning nomini xurmat bilan tilga oladi. Uning asarlari jaxondagi kuplab xalklar tillariga tarjima kilingan.

MAVZUNI MUSTAHKAMLASh UCHUN SAVOLLAR

1. Komusiy olim deb kaysi olimlarni aytamiz? Nima uchun?
2. Al-Xorazmiy, Forobiy, Ibn Sino, Beruniylar kaysi kashfiyotlar bilan mashxur?
3. «Shark Arastusi» nomini olgan kim edi?
4. Ibn Sino she'rlaridan parcha aytib bera olasizmi?
5. YAna kaysi komusiy olimlarni bilasiz?
6. «Solomon va Ibsol» kissasi muallifi kim?

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbek adabiyoti. 9 – sinf uchun darslik.
   Toshkent – 2000 yil, «Ukituvchi» nashriyoti.
   Muallif: B.Tuxliyev
2. O'zbek adabiyoti tarixi.
   Toshkent – 1985 yil.
   Mualliflari: N.Karimov, A.Xojiyev

PDF created with pdfFactory trial version www.pdffactory.com

2-MA'RUZA
MAVZU:IMOM ISMOIL AL- BUXORIYNING XAYETI VA IJODI. «AL-ADAB AL- MUFRAD» ASARI .

REJA:

1. IMOM BUXORIYNING XAYOTI VA IJODI.
2. XADIS ILMIDAN SABOKLAR
3. «AL-ADAB AL- MUFRAD» ASARI

ImomBuxoriy 810-yilda Buxoroda,Ismoil ismli katta olim oilasida tugildi.

Buxoriyning tulik ismi-Abu Abdullox Muxammad ibn Ismoil ibn Ibroximibn al-Mugira ibn Bardaxbaz al Juafiy al –Buxoriydir.U yeshligidanok uzining utkir zexni va kuchli iktidorini namoyishetdi.Maktabda dastlabki savodini chikargach,arab tili va xadis kitoblarini ukishga, ularni yed olishga aloxida mexr kuyadi.U 18 yeshga kirganda bir kator yirik ilmiy asarlar muallifi edi.Uning ustozlaridan Shayx Doxiliy shogirdining kuvvai xofizasiga, baxslashish maxoratiga, daliillarni keltirishidagi izchil mantikiga kup marta koyil kolgan vaolkishlagan.Albatta,bu darajaga yetish uzok va katta mexnat talab kiladi. 16 yeshga yetganda onasi va akasi Axmad bilan Xajga borishadi. Yul-yulakay Balx, Basra, Kufa, Bagdod Damashk, Misr singari kuplab shaxarlardagi xadisshunos olimlardan sabok oladi. Bu paytda u mashxur muxaddislar Abdullox ibn –Muborak va boshkalarning xadis tuplamlarini tuligicha yed olib ulgurgan edi.Rivoyatlarda aytilishicha Muxammad ibn- Ismoil bir kitobni ukisa, barchasi yedida kolar ekan.Imom Buxoriyning shogirdlaridan Amir ibn Fallos «Muxammadibn-Ismoil al- Buxoriyga ma'lum bulmagan xadis albatta, ishonchli emasdir», deb yezgan ekan. Imom Buxoriy umriningsunggi kunlarini Samarkandning Xartang kishlogida utkazadi va 870-yilda vafot etadi Olim kuplab kitoblar yezib koldirgan.

XADISLARDAN SABOQLAR.

«XADIS»arabcha suz bulib, uning bir kator ma'nolari bor. Bular:1 yangi , yangi narsa,vokea 2 suz,xikoya nakl,rivoyat 3Muxammad paygambar yeki uning saxobalari xakida xikoya kiluvchi xabarb yeki rivoyat.Islom dini ta'limoti buyicha eng asosiy manba «Kur'ondir» .Xadislar ana shu mukaddas asardan keyingi urinda turuvchi mu'tabar manbadir.Xadislar Muxammad paygambarning xayoti va faoliyati shuningdek, uning turli xayotiy vaziyatlarda xilma-xil diniy , falsafiy, axlokiy-ta'limiy mavzularda aytgan fikrlari, bergan kursatmalari yeki munosabatlarini aks ettiradi.Xadislarning yuzaga kelishini uch omil bilan kursatishadi.Bular:

1.Muxammad paygambar aytgan gaplar

2.Uz xayotida kilgan ishlari.

3.Paygambarimiz tomonidan kurilgan yeki kuzatilgan va takiklanmagan ishlar.Ana shu uch xolatning xar biri sunnat deyiladi . «Sunnat» xam arabcha suz bulib, uning lugaviy ma'nosi «yul» , ravish, odat demakdir. Umumiy ma'nosi esa Muxammad paygambardan kolgan urf-odatlaridir. Ularni bajarish vojibdir. Ularda islom diniga oid axkom –xukumlar, ularning talkini, xususan , farz , vojib, sunnat, xalol, xarom, makrux kabi me'yorlar, ularning izoxi uz aksini topgan .Xadislarning

PDF created with pdfFactory trial version www.pdffactory.com

asosiy katta kismi axlok- odob masalalariga, inson ma'naviyati bilan boglik muammolarga karatilgan.Xadislarga shuning uchun xam eng kadimgi davrlardan Muxammad paygambar zamonidanok aloxida axamiyat berilgan .Xadislar imkoni boricha, xatosiz, asl xolida boshkalarga yetkazilishi lozim bulgan .Paygambar nomiga boglab turib, yolgon xadis tarkatish kattik koralangan . Ushbu talab natijasida xadislar kup vaktlar uz xolicha saklanib kolgan.Ishjtimoiy- iktisodiy tarakiyot okibatida sinflar ijtimoiy guruxlar orasidagi munosabatlar karashlar xam uzgarib boradi, ziddiyat ixtilof va kelishmovchiliklar yuz beradi .shunday xodisa islom dini tarixida xam kuzga tashlanadi . Islom tarixidagi ichki goyaviy kurashlar va uzaro murosasizlik natijasida paygambarning xadislarini buzish, ularni soxtalashtirish xam kuzga tashlana boshlaydi.Bunday noma'kul xaraklarga karshi kurashmok zaruriyati yuzaga keladi. Natija xadislarini fakat eshitish bilan emas, balki yozib olish, uning xakikiy dastlabki shaklini tiklash bilan xam shugullanishiga xam tugri keladi. Shunga kura xadislarni tuplash, ularni bir kitob xoliga keltirish uchun xarakatlar kilinadi. Bu xarakatlar VIII asrdan boshlab keng avj oladi.Xadislarni tuplab, ularning xakikiylarini aniklash bilan shugullangan olimlar **muxaddis** deyilgan .Imom Buxoriy, Muslim ibn Xajjoj,Imom Termiziy, Abu Dovud,Nasoviy, Ibn Mojja ,Dorimiy, Bayxakiy, Tabaroniy,Ibn Jamoliddin Suyutiy kabi muxaddislarni nomi mashxur Lekin muxaddislar orasida olti kishining dovrugi olamni tutgan ulardan beshtasi Urta Osiyolik olimlardir.Masalan : Abu Abdullox Muxammad ibn Ismoil al Buxoriy (xijriy 194-256) (810-870) , Abu Iso Muxammad ibn Iso at- Termiziy (824-892), Abu Muxammad Abdullox Muxammad ibn YAzid ibn Mojja (824-888) shular jumlasidandir.

Shubxasiz, ular orasida yurtdoshlarimiz Imom Buxoriy xamda at Termiziylarning bulishi kungillari iftixor tuygularini uygotadi.«Al- adab al –mufrad» asari Imom Buxoriyning «Al –adab al- mufrad», « kitob asmo'as – saxoba», «Kitob af'ol il-ibod», tarixi Buxoro» , «Kitob ul favoid» , « Tarixi us – sikot», « Vazofomin rivotil- xadis», «Xayil as saxaba vat tobe'ni» ,2Tarixi kabir» singari kitoblari xam mashxurdir.«Al –adab al- mufrad» -«Adab durdonalari» demakdir. Xadislarining mavzu kamrovi nixoyatda keng.Ular Muxammad paygambarningxayoti va faoliyati bilan boglik xadislar talkini, uzaro insoniy munosabatlar, dustlik, axillik, saxovat, ota-onalarga va karindosh- uruglrga munosabat, xalollik, poklik, adolat, insof ,diyenat, xiyenat rostguylik, yelgonchilik, fitna- fasot va boshka insoniy fazilatlar va nuksonlar ustida baxs yuritadi. Muximi, ularda yuksak fazilatlar uluglanadi, kishilarda shunday xislatlarning bulishi ma'kullanadi va targib kilinadi, aksincha, yemon fe'l- atvor, illatlarining insoniyat jamiyati uchun kulfat vaazoblar keltirishi kayta-kayta ta'kidlanadi.Imom Ismoil al- Buxoriy kelti rgan xadislarining yana bir uziga xos xususiyati ularning anik manbalari kursatilgandir. Masalan, « Ollox taoloning rozi bulishi otaning rozi bulishiga va uning gazabi xam otaning gazabigabog likdir» deyilgan xadisning Abdullox ibn Umar tomonidan rivoyat kilingani kayd etiladi.Rasulullox: « Xor bulsin, xor bulsin. Xor bulsin»-deb un marta takror kildilar. Shunda saxobalar: « YE rasullulox, kimniaytyapsiz?»

deb surashdi.Rasulullox: « ota-onasining ikkalasini, yexud bittalari keksayib kolgan vaktda(ularni rozi kilmay) uzini duzaxga tushishga mubtalo kilgan kishini»,-

PDF created with pdfFactory trial version www.pdffactory.com

dedilar.Bu xadisning Abu xurayra tomonidan aytilgani kursatilgan.Kuyidagi xadis xam Abu Xurayra tomonidan aytilgani kursatilgan: « uch toifa kishilarning duosi xech shubxasiz Ollox taolo koshida makbuldir..mazlumkishilarningduosi, musofirning duosi va ota-onaning duosi».Abdullox ibn Ma'sudnomi bilan kuyidagi xadis boglangan: Rasululox:»Musulmon kishining sukishmogi fosiklik va birovni uldirmogi kufrdir»,-dedilar.Xazrati Oishaga nisbat berilgan xadislar xam mavjud:

«Men ujar , buynini bermaydigan teva(tuya) ga mingan edim. Rasullulox uni urganimnikurib: «Muloyim bul, kimda muloyimlik bulsa, xusn vakamolotga erishadi va kimda Muloyimlik xislati bulmasa, u aybli va nuksonli buladi»,-

dedilar.

SAVOL VA TOPSHIRIQLAR

1. "Xadis « suzining lugaviy ma'nosi nima?
1. "Xadislar nima uchun mu'tabar manba xisoblanadi?
2. Xadislarning yuzaga kelishi xakida gapirib bering?
3. Imom Buxoriy ustozlaridan kimlarni bilasiz?
5. Xadislarning xozirgi zamondagi ahamiyati nimada,deb uylaysiz?

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1 O'zbek adabiyoti .9- sinf uchun darslik T-1999- yil
2 Imom Buxoriy asarlari
3 O'zbek adabiyoti tarixi. T-1999-yil

PDF created with pdfFactory trial version www.pdffactory.com

3-MA'RUZA

MAVZU: PAXLAVON MAXMUD IJODI.

REJA:

1. PAXLAVON MAXMUDNING XAYOT YULI.
2. IJODI VA RUBOIYLARI.
3. IJODINING AXAMIYATI.

Paxlavon maxmud xakida kupgina manbalarda ma'lumotlar mavjud. Shamsiddin Somiyning»Komusil-a'lam»,Lutf Alibek Ozarning «Otashkadan Ozariy»,Kamoliddin XusaynFanoyning»Majolisun -ushshok» singari asarlarida,kator lugatlarda ma'lumotlar keltirilgan.Ularda keltirilishicha, adibning»Paxlavon « unvoni bilan mashxur bulishiga sabab,jismoniy jixatdan bakuvvatligi, sharkona kurahning katta vakili bulganligidir.Xatto uni «kuragi yerga tegmaganpaxlavon» sifatida tilga olishadi.Xorazmda Najmiddin Kubrodan boshlangan javonmardlik tarikatining davomchisi,Sharkda nomi chikkan paxlavon. U 1247-yilda Xorazmda tugilagan.Maxmudning Pureyivaliy,, purervaliy, taxalluslarixam paxlavonlik bilan boglik.Jumladan,»Giyes-ul-lugatda»bu xakda shunday deyiladi:»Purervaliy xorazmlik Paxlavon Maxmudninglakabidir.Bunda kurash ilmidan maxorat kozongankeksa paxlavon,paxlavonlarning boshligi nazarda tutilgan.Zero kaysi bir kurashchi zurxonaga kirmokchi bulsa,dastlab PPurervaliyningKadamiga,oyegiga bosh kuyadi. Shu jumladan Purervaliy suzi majozdan aziz va mukarram ma'nosini xam bildiradi.Uning paxlavonligi Eron va Xindistonda xam mashxur bulgan.Bir jangda u Xindiston shoxi Roy Ropoy CHunani ulimdan kutkaradi. Shunda shox»Nimani istasang,shuni bajaraman» deydi.Shunda Paxlavon Maxmud :»sizning kulingizda Xorazmdan kelib asir tushgan bandilar bor .Ularni ozod kilib, vataniga kaytishga ruxsat bersangiz «deydi. Shox ularni ozod kilgan. Paxlaovn Maxmud Kitoliy taxallusi bilan xam ijod kilgan Ushbu taxallusxam paxlavonlik bilan boglik.»Kitol«ningma'nosi bir-biri bilan jang kilmok,kurashmok degan ma'noni bildairadi.Paxlavon Maxmud asosan pustinduzlik, telpakduzlik bilan shugullangan .Badiiy ijod soxasida esa uning»Kanzul xakoyik» nomli masnaviysi bulganligi ma'lum.

PAXLAVON MAXMUDNING BIR KANCHA RUBOIYLARIuning kabri ustiga urnatilgan makbara devorlari peshtoklariga badiiy naksh sifatida tushirilgan Ularning bizgacha yetib kelishida anashu makbaradagi yezuvlar muxim urin tutadi.Paxlavon Maxmud fors-tojik tilida ijod kilgan.Uning rtsuboiylariniUlfat,OmonulloValixonov,muxamedov,TuxtasinJalolov,Vasfiy Ergash Ochilovlartarjima kilishgan.paxlavon Maxmud Paxlavon ruboiylaridagi tasvir xamma payt anik ixcham ,ta'sirchan.

YEmon bilan ulfat bulma,yur yirok
Yulingga don sochib kuyadi tuzok
YEyni egri kurib tugriligidan
Uk undan kanchalik kochganigva bok.

Kurinib turganidek,adib yemon fe'l-atvorli kishilardan uzok turishga chorlamokda. Bu badiiy jixatdan takrorlanmas maxorat bilan tasvirlanmokda.

PDF created with pdfFactory trial version www.pdffactory.com

Emonlik xiylakorlik va aldovga tenglashtirilmokda.U yulga don sochib tuzok kuygan firibgarga tenglashtirilgan. YAxshi xulkli odam yemonlikdan uzini asramogi kerak. Bunga kiyes kilib kamon va uk orasidagi munosabat eslatilmokda.Zero yeyning egriligini kurib,undan uzoklashish uchun uk uzini olib kochadi.Emon va yaxshi, egri va tugri orasidagi fark bu tasvirda ochik anik va,muximi ta'sirchan ifodalanmokda Adib she'riyati xayotiy falsafa bilan yugrilgan.Ularni ukish orkali xayetdagi sabab va okibat,butun va kism, tasodif va konuniyat orasidagi boglanishlar taxliliga duch kelamiz.

Gurkiragan olov dilim yuldoshi
Tulkin urgan dare kuzlarim yeshi
Kuzagarlar yasayetgan xar kuza
Kuxna dustlar xoki ,, kuli , ye boshi.

Bu yerda badbinlik va tushkunlik kayfiyatlari emas,balki xayet xodisalariga ochik kuz bilan karashga da'vat mavjud.Umr insonga berilgan imkon ekan,uni gaflatda utkazmaslik lozim,degan akida ruboiy matni magzini tashkil kilmokda.Dastlab e'tiborni tortayetgan xolat-uxshatishlarning mutlako yangiligi. Olov-kungil,dare-kuz yeshi,tuprok-inson tanasi.Ayni paytda shu uxshatishlarga asos bulayetgan suzlar xam tasodifiy emas.Olov oddiy olov emas.U gurkiragan sifatlovchisi bilan birga kelgan. Shoir uchun ayni mana shu xolat muxim.Bu ayni paytda xayet xodisalarigabefark bula olmaydigan kalb tugeni xamdir. Shoirning kalbi xam gurkiragan olov kabi extirosli. Bunday extirosli kalb uchun iztirob xam begona emas.Kuzdagi yesh ana shu iztirob belgisi. Ammo bu iztirobxam tasodifiy emas.Bu iztirob ostida insoniyatning achchik kismatixar doim yuklik olamiga utib turishi yetadi.Bu mazmun oxirgi ikki misradaanikrok ifodalangan.Shoir talkinida kuzagarlarning kuza uchun olib kelgan tuprogi olidngi avlodning tuprokka aylangan tana a'zolaridan boshka narsa emas..

Kunglim oppok na kek va na kiynam bor
Dushmanim kup va lekin men xammaga yer
Mevali daraxtman xar bir utkinchi
Tosh otib utsa xam menga kilmas kor.

Xech kimga nisbatan adovat saklamaslik,xatto dushmanlarga xam dustlik kursata olish javonmardlikdagi asosiy tamoyillardan biri.

Kora tosh sira xam bulmas lojuvard
Toza kalbga yukmas aslo changu gard
Kulok solgan Purervaliy suziga
Kurkoklardan sira chikkanmidi mard.

Kuyidagi ruboiyda esa,fikr ketma-ket uxshatishlarni tizib, tasvirni yukori pardalarga kutarish asosida ifodalangan.

Uch yuz kuxi kofni kelida tuymok
Dil konidan bermok falakka buyek

YEinki bir asr zindonda yetmok
Nodon suxbatidan kura yaxshirok.

PDF created with pdfFactory trial version www.pdffactory.com

Nodonlikni koralash,xukm ana shu. Dastlabki misralarda amalga oshirilishi kiyin yeki mumkin bulmagan ishlar bilan shugullanish azobi tasvirga olinmokda. Duneda xaybatiga kura tangi bulmagan Kuxi Kof togining tuproglarini kelida tuyib chikish albatta kilib buladigan ish emas.Falak-osmon uchun dil konidan kilib berishxam mashakkat.

Borma aytmaganning dasturxoniga
Kul uzatsang kadring tushar noniga
Kushma uzgalarning barra kabobin
Kotgan nonu sovuk suvning soniga.

SAVOL VA TOPSHIRIQLAR

1Paxlavon Maxmud kayerda va kachon tugilgan?
2Ruboiylarining uziga xosligi nimada?
3P. Maxmud ijodiningspetsifikasi nimada?
4Uning ruboiylaridan bir nechasini yed ayting.
5 P. Maxmud qanday taxalluslar bilan ijod etgan?

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

O’zbek adabiyoti . 9- sinf uchun darslik T-1999yil
Muallifi: B. Tuxliyev.

PDF created with pdfFactory trial version www.pdffactory.com

4- MA'RUZA
MAVZU: ALISHER NAVOIYNING HAYOTI VA IJODI, LIRIKASI.
R E J A :

1. A.Navoiyning xayoti va ijodiy faoliyati.
2. Gazal , sheriyat mulkining sultoni,
3. Davlat va jamoat arbobi sifatida.
4. Navoiy - eski o'zbek adabiy tilining asoschisi.

Turk nazmida chu tortib men a'lam
Ayladim ul mamlakatni yak kalam
A.Navoiy

Alisher Navoiy turk dunyosi adabiyotining eng mashxur vakilidir. CHunki xech kim bu til va adabiyotning ravnaki uchun uningdek xizmat kilolgan emas. Navoiy ijodi turkiy adabiyotning eng yuksak chukisidir. CHunki xech kim unga kadar bu tilda bunchalik «kub va xub» (Bobur) yozmagan edi. Navoiy barcha turkiy xalklarning eng buyuk shoiridir. CHunki u uzini «Xitoydan to Xuroson» gacha yoyilgan turkiy «kavm»larning uz shoiri, deb bildi. Ularning bir adabiy til bayorogi ostida birlashtirdi, «yakkalam» kildi. Bu bilan millatning iktisodiy, siyosiy, ma'naviy ravnakiga buyuk ta'sir kursatdi. Buyuk shoir takdir takozosi bilan Xurosonda, uning poytaxti Xirotda yashab utdi. Kadim zamonlardan, shu jumladan, Navoiy yashagan davrdan buyon xam Xuroson va Movarounnaxr bir mamlakat bulib bir taxt egasi ixtiyoriga kelganligi va axolisining asosiy nufuzini turk xalklari tashkil etganligi ma'lum. Zaxiriddin Bobur uning tili «Andijon shevasi bila rost» (tugri) ligini aytadi. Binobarin, biz kadim turkning eng muxim buginini tashkil etgan va bugun o'zbek millati bulib shakllangan O'zbekiston axli buyuk Navoiyning bevosita vorislaridirmiz. Navoiydek jaxoniy zotga avlodlik va vorislik xissi xar bir o'zbekning kalbini gurur va iftixor tuygullari bilan tuldiradi.Alisher Navoiy 1941 yil 9 fevralda Amir Temurning ugli Shoxrux Mirzo Shoxligi davrida Xirotda Tugildi. Zamondoshlari uning xakida kupincha «Nizomiddin Mir Alisher» deb yozadilar. «Nizomiddin» - din-diyonat nizomi degani bulib, donishmand mansabegalariga beriladigan sifat,»mir» - amir demakdir. Uning otasi Giyosiddin Muxammad (uni Giyosiddin Kichkina xam der edilar) temuriylar saroyining amaldorlaridan, xonadonining ishonchli kishilaridan edi. Onasi amirzoda Shayx Abusaid CHangning kizi bulgan, ismi malum emas. Alisherning bobosi Temurning ugli Umarshayx bilan emikdosh bulgan ekan.1452 yilda Abulkosim Bobur Mirzo Xukmron taxtiga utiradi, notinchliklar bosiladi. Giyosiddin Mansur Sabzavorga xokim kilib tayinlanadi. Alisher esa ukishni davom ettiradi. Maktab yosh Alisherni sheriyat, adabiyot olamiga olib kirdi. Bulajak shoir Sadiy Sheroziyning «Guliston», «Buston» asarlarini, Farididdin Attorning «Mantik ut-tayr» ning sungsiz ishtiyok bilan ukiydi. Ayniksa, kushlar tilidan keltirilgan xikoyatlar va ularning chukur mazmuni Alisherning uy-xayolini tamom egallab oladi. «Mantik ut-tayr» xayli Alisherga bir umr xamrox buldi. Umrining sungida esa «Lison ut-tayr» nomi bilan kitob yozdi.

PDF created with pdfFactory trial version www.pdffactory.com

1465-66 yillarda uning muxammaslari va boshka sherlar-ini tuplab, «Dovon» tuzdilar. Bu kitob bugun «Ilk devon» nomi bilan mashxurdir.

Alisher Navoiy o'zbek adabiyotida sheriy devon yaratish ananasini xam xaddi alosiga kutardi. Shoirning sakizta devoni mavjud. Shulardan yettitasini rasmiy devon uslubida bevosita Navoiyning uzi tuzgan. Dastlabki devonni uning mashxur bulib ketgan sherlarini jamlab shoirning zamondoshlari tuzishgan.

A.Navoiy uzi tutgan birinchi rasmiy devonini «Badoye ul-bidoya» deb nomlagan. Ushbu devon 1469 yildan keyin, yani Xusayn Boykaro saltanatni kulga kiritganidan sung, uning topshirigi bilan tuzilgan. Ikkinchi rasmiy devonini A.Navoiy «Navodir un-nixoya» deb ataladi. 1480-1487 yillar oraligida tuzgan bu devoniga shoir birinsi devoni tuzilganidan keyin yozgan barcha sherlarini kiritdi. Umrining yigitlik davrini shoir yigirmadan uttiz beshgacha deb belgilaydi, uni umr fasllarining yozi, yigitlik sarchashmasining xayotbaxshlik kasb etgan chogi deb ataydi. Ikkinchi devonini «Navodir ush-shabob» deb nomlaydi. Shoir umrining turli davrlarida turlicha mikdorda gazal yozilganligiga karamay, «Xazoyin ul-maoniy»ning xar bir devoniga baravar- 650 tadan gazal kiritgan.A.Navoiy umrining oxirlarida Foniy taxallusi bilan forsiy tilda yaratgan un ikki ming misradan ortik sherlarini tuplab, «Devoni Foniy»ni yaratdi. A.Navoiy lirikasining mavzu doirasi juda keng. Undagi eng yetuk mavzu ishk-muxabbatdir. Shark adabiyotida kuylanadi-gan ishkni ikki turga ajratiladi : 1.Xakikiy ishk, 2. Majoziy ishk. Xakikiy ishk deganda, vujudi mutlakka - yaratganga, Xakka, Olloxga bulgan muxabbat tushuniladi. Majoziy ishk deganda esa, insonga, borlikka bulgan muxabbat anglashiladi. A.Navoiy 1469-1472 yillarda muxrdor, 1472-1476 yillarda vazir bulib ishladi, 1487--1488 yillarda Astrabodga xokimlik kildi. Xusayn Boykaro uni uziga goyat yakin tutar, xar bir narsada, u bilan maslaxatlashar va buni nixoyatda kadrlar edi.Muxrdorlik davlat idorasidagi eng masuliyatli lavozimlardan bulib, mamlakat mikyosidagi barcha xujjatlarni sinchiklab kuzatish va rasmiylashtirishni takozo etardi. Navoiy xizmatga ixlos va mexr bilan kirishgan.

A.Navoiy ijod kishisi edi, albatta. U tabiatan buyrukvoz-likdan va xukmfarmonlikdan yirok tafakkur xamda taxayyulga moyil, goyat noziktab bir kishi edi. Uning bu fazilati, ayniksa 1472-1476 yillardagi vazirlik faoliyatida yakkol namoyon buldi. Xusayn Boykaro xokimiyat ishlarida Navoiyning akl va sadokatiga tayanib ish kurdi. Uni, karshiligiga karamasdan, yukori martabalarga tayinladi, 1472 yilda esa «amir»likka kuydi. Buyuk shoir «amiri kabir», «amirul mukarrab» unvonlariga musharraf buldi. Uning vazirlik yillari Xirotda obodonlik ishlari avj olgan, madaniyat gullab-yashnagan davr buldi. Ulug amir uzi bosh bulib, suvsiz yerlarga suv chakirdi, eski ariklarni tozalattirdi, yangi kanallar kazdirdi. Eski binolarni tamir kildirib yangilarini kurdirdi. Kanchadan -kancha madrasalar, xonakoxlar soldirdi. Xondamir uzining «Makorim ul-axlok»ida bularning batafsil ruyxatini keltirgan. Xondamir bunday deb xabar beradi: «Xirotning eng guzal joylaridan birida, Injil arigi yokasida Navoiy tashabbusi bilan «Ixlosiya» madrasasi kad kutardi. Uning yonidan «Xalosiya» xonakoxi joy oldi.

PDF created with pdfFactory trial version www.pdffactory.com

Navoiy 1476 yilda vazirlikdan bushagandan sung xam obodonlik ishlariga sodik koldi. Bu urinda shoirning Xirotdagi mashxur Masjidi jomeni tamir etishdagi xizmatlari etiborga sazovor.

O'zbek adabiy tilining ravnaki uchun kurash ulug shoir va mutafakkir Alisher Navoiy faoliyatining uzviy va muxim bir kismi buldi. U xallka uning uz tilida goyaviy-badiiy yuksak asarlar yaratish xalk tilining tuganmas manbalaridan keng foydalanish, uning boyligi va nafisligini namoyish etish uchun kurashdi, o'zbek yozuvchilarini uz ona tilini yaxshi bilib va egallab olishga, uni kadrlashga, shu tilda kitobxonlarga manzur buladigan asarlar yaratishga chakirdi, o'zbek tilini kamsituvchilarga karshi shafkatsiz kurash olib bordi. Navoiy o'zbek adabiy tili tarakkiyoti uchun kurashning ijtimoiy-madaniy xayotdagi ahamiyatiga, uning siyosiy roliga ktta etibor berdi. Navoiy o'zbek adabiy tilining ravnaki uchun olib borilgan kup yillik kurashini, adabiy til va badiiy adabiyot soxasidagi boy tajribalarini nazariy jixatdan yoritib va yakunlab, tilshunoslik fanining nodir asari bulgan «Muxokamatul-lugatayn»ni yaratdi.O'zbek adabiy tilining tarakkiyoti uchun kurashgan Alisher Navoiy boshka tillarni, shu jumladan fors-tojik tilini kamsitmaydi, yozuvchilarning bu tilda ijod etishlarini trad kilmaydi, uzi xam bu tilda ajoyib asarlar yaratadi. Navoiy asarlarida o'zbek tilining leksik boyliklaridan, sinonim va omonimlaridan, xalk tabiri, makol va matallaridan keng foydalandi.

SAVOLLAR

1. Shark adabiyotida birinchi marotaba kim « Xamsa» yozgan ?
2. Navoiy «Xamsa»sining oldingilaridan farklarini kursa-ting: Zamondoshlari uni qanday kutib oldilar? Abduraxmon Jomiy va Xusayn Baykaro unga qanday baxo berdilar?
3. Navoiy ijodining ahamiyati, uning turkiy xalklar adabiyoti tarixida tutgan urni, buyuk shoirning turkiy til va adabiyot tarakkiyoti yulidagi xizmatlari xakida tushuncha bering ?
4. «Navoiy - buyuk xamsanavis», «Xayrat ul-abror» - pandnoma», «Navoiy orzulari Farxod timsolida», «Layli va Majnun»-ishk dostoni», «Baxrom takdiri zamondoshlarga ibratdir», «Navoiy kalamida Iskandar talkini» mavzularida suxbatga tayyorlaning.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR :

1. B.Kosimov, N.Jumaxuja. O'zbek adabiyoti. 10-sinf uchun darslik.
2. K.M. Mallayev. O'zbek adabiyoti tarixi.

PDF created with pdfFactory trial version www.pdffactory.com

5-MA'RUZA
MAVZU: ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR HAYOTI VA IJODI
Reja

1. Umumiy ma'lumot
2. Boburnoma-ham tarixiy, ham badiiy asar
3. «Boburnoma»da muallif shaxsi
4. Bobur-madaniyat arbobi va homiysi
5. «Boburnoma»da tasvir va bayon

Boburning eng mashhur asari «Boburnoma»dir. U dastlab «Vaqoye'» (Voqealar) deb atalgan. So'ngroq «Voqeoti Boburiy», «Voqeanoma», «Tuzuki Boburiy», «Boburiya» nomlarini oldi. Oxirida «Boburnoma» bo'lib shuhrat topdi.

«Bobornoma» Zahiriddin Boburning butun umri davomidagi esdalikliklaridir. U 12 yoshidan hayotining so'ngigacha bo'lgan voqealarni qayd qilib borgan va umrining oxirlarida 1525-1530 yillarda ushbu asarni yaratgan, deb taxmin qiladilar.Asarda 910 (1504-1505), 915 (1509-1510) - 924 (1518-1519), 927 (1520-1521), 928 (1521-1522), 930 (1523-1524), 931 (1524—1525) yillarning voqealari berilmagan. Bu 15— 16 yilning tushib qolganligi sababi haqida turli fikrlar mavjud. Ayrim olimlarning fikricha, bu sahifalar jangu jadallarda yo'qolgan. Bobur har bir yilga alohida to'xtashni maqsad qilib qo'ymagan, bu muallifning o'ziga xos usuli deguvchilar ham bor.

"Boburnoma"ning o'ndan ortiq, qo'lyozma nusxalari bo'lib, jahonning turli kutubxonalarida saqlanadi. Asarni 1857 yilda Qozonda N. I. Ilminskiy, 1905 yilda Londonda Beverij xonim nashr etdilar. O'zbekistonda dastlab professor Fitrat 1928 yilda "Boburnoma"dan parchalar e'lon qilgan edi. Asar 1948—1949 yillarda 2 jildda nashr etildi. 1960, 1989 yillarda "Boburnoma"ning tuzatilgan nashri amalga oshirildi."Boburnoma" XVI asrdayoq, turli Sharq tillariga tarjima qilina boshlangan. Jumladan, 1586 yilda fors tiliga o'girilgan. Yodnoma Ovrupoga XVIII asrning boshida kirib bordi. 1705 yilda Vitsen kitobni golland tiliga tarjima qilib, Amsterdamda chop etgan. 1926 yilda J. Leyden va V. Erskin uning inglizcha tarjimasini, 1871 yilda Pave de Kurteyl fransuzcha tarjimasini nashr qildilar. XX asrda bu asarni Rashit Rahmati Orat turkchaga, Mixail Salye ruschaga tarjima qildilar. 1826—1985 yillar davomida "Boburnoma" 4 marta ingliz (1826, 1905, 1921, 1922), 3 marta fransuz (1871, 1980, 1985), 1 marta nemis (1878) tiliga o'girilib nashr etildi. Unga asoslanib, Boburning hayoti va faoliyatini yorituvchi o'nlab badiiy asarlar yaratildi. Bular orasida fransiyalik Flora Anna Stilning "Boburxon" (Parij, 1940), Fernard Grenardning "Bobur" (Parij, 1930), AQSh) lik Harold Lembning "Bobur — yo'lbars" (Nyu-York, 1961) romanlari, Vamber Gaskonining "Bobur va uning avlodlari yoki Buyuk Mug'ullar» (Nyu-York, 1980) esse-romanlari bor. Hindistonlik Muni Lal Bobur va boburiylap haqida 6 ta roman yozgan.O'zbek adabiyotida P. Qodirov, B. Boyqobilov, X. Sultonov Boburga bag'ishlab roman, qissa va doston yaratdilar. O'zbek nasri Nosiriddin Rabg'uziyning "Qisas ul-Rabg'uziy"sidan Poshshoxoja ibn Abdulvahhobxojaning «Miftoh ul-adl» va "Gulzor" asarlarigacha bo'lgan katta yo'lni bosib o'tdi. Ayniqsa, Alisher Navoiy uni tarixiy, ilmiy, memuar nasri bilan yangi bosqichga olib chiqdi. Xususan, uning

PDF created with pdfFactory trial version www.pdffactory.com

Abdurahmon Jomiy, Sayyid Hasan Ardasher, Pahlavon Muhammad haqidagi xotira asarlari o'zbek badiiy nasri takomilida muhim ahamiyatga ega bo'ldi. “Boburnoma” adabiyotimizning mana shu tajribalarini umumlashtirib, uni jahoniy miqyoslarga olib chiqqan asardir.“Boburnoma” avvalo, tarixiy asardir. Unda 1494 yildan, ya'ni Bobur taxtga chiqqanidan 1530 yilgacha umrining so'ngigacha yuz bergan voqealar o'z ifodasini topgan. Bu tafsilotlar Bobur tug'ilib voyaga yetgan Movarounnahr, so'ngroq; o'zi saltanat qurgan Xuroson (Qobul, G'azna, Qandaxor) va Hindistonda yuz bergan voqealardir. Demak, “Boburnoma” XV asrning so'ngi, XVI asrning birinchi choragida mazkur uch mintaqada kechgan voqealarni o'rganishda muhim manbadir.Muallif o'z asarida voqealar bilan cheklanmaydi, albatta, balki ularning ishtirokchilariga, markaziy qahramonlariga ham keng o'rin beradi. Natijada biz Bobur zamonida yashagan va tariximiz, ma'naviyatimizda muhim mavqega ega bo'lgan davlat va madaniyat arboblari bilan ham tanishamiz. Asarda har bir yil voqealari alohida beriladi. Dastlab o'sha yilda yuz bergan muhim voqea bayon qilinadi. Masalan, dastlabki 1494 yil voqealarini hikoya ^qilganda, Bobur avvalo o'zining “Tangri inoyati bilan Farg'ona viloyatida 12 yoshda podshoh bo'lgani haqida xabar beradi va Farg'ona viloyati bilan tanishtiradi. So'ng voqea tafsilotiga, tog'asi va amakisi Andijonga qo'shin tortib kelgani va otasining tasodif bilan fojeona halok bo'lgani voqealariga to'xtab, uning bosh ishtirokchilari, birinchi navbatda, otasi Umarshayx haqida ma'lumot beradi, Chunonchi, uning tug'ilgan yili, nasl-nasabi, shaklu shamoyili, xulq-atvori, urushlari, viloyati, avlodi, xotinlari, umarosi haqida to'xtaydi. So'ng voqeaning ikkinchi ishtirokchisi- shu 1494 yildagi urushdan qaytishda yo'lda — O'ratepada kasallanib vafot etgan amakisi Sulton Ahmad HAQIDA xuddi o'sha tarzda ma'lumot keltiradi.Shunday qilib, kitobda Husayn Boyqaro, Shayboniyxon, Badiuzzamon, Muzaffar Mirzo, Umarshayx, Sulton Ahmad, Sulton Mahmud kabi o'nlab taxt egalari, Alisher Navoiy, Muhammad Solih, Kamoliddin Binoiy, Behzod, Mirak naqqosh, Husayn Udiy singari adabiyot va san'at arboblari haqida qimmatli ma'lumotlar va mulohazalar keltirilgan.

Bularning hammasi tarix uchun muhimdir. O'sha paytdagi shaharlar tasvirini, chunonchi, Samarqand manzaralarini olaylik. Orada o'tgan besh yuz yil ichida o'zaro qirg'inlar, ajnabiy istilochilar bosqini bilan qanchadan-qancha obidalar vayron bo'ldi. Biz buyuk sohibqiron Amir Temur nomi bilan borliq muazzam Ko'ksaroyni, Mirzo Ulug'beknnig balandligi 31 metr bo'lgan muhtasham rasadxonasini va shu kabi juda ko'p kutlug' imoratlarning shaklu qiyofasini “Boburnoma” orqali tiklaymiz.

Bobur butun umri jangu jadallarda kechishiga qaramasdan, tabiatan nihoyatda ziyrak va sinchkov, G'OYAT fahmli va idrokli, hamma narsaga qiziquvchan bir zot edi. U qayerga bormasin, o'sha yerning geografik joylashish o'rnidan tortib^ o'simlik va hayvonot dunyosigacha, qishu yozining ob-havosidan, elining tili-yu, urf-udumigacha hamma-hammasi bilan qiziqadi va yozib qoldiradi.

Bobur nima haqda va kim haqida yozmasin, G'OYAT samimiydir. O'zining quvonchini ham, g'amini ham hech kimdanyashirmay, ro'y-rost aytadi. Do'sti haqida ham, dushmani haqida ham ko'nglidagini so'zlaydi^ To'g'ri, dushmanlari haqida yozganida, goho shtam zo'rlik qilib, xolislikdan chekingan o'rinlar ham

PDF created with pdfFactory trial version www.pdffactory.com

uchraydi. Masalan, buni uning Shayboniyxonga, va ayniqsa, uning tomoniga o'tib ketgan Muhammad SOLIHNING asariga bergan tanqidiy baho^ sida ochiq ko'rish mumkin. Bu ham, aslida, tabiiy edi.

"Boburnoma" muallifning o'ziga xos tarjimai holi, aqlini taniganidan boshlab, umrining oxirigacha kechgan hayoti solnomasi, quvonch va alam, zafar va mag'lubiyat to'la hayotining qaydnomasidir. Muhimi, eng og'ir damlarda ham u o'zining tanti, jo'mard, atrofdagilariga mehribon zot sifatidagi insoniy fazilatlarini saqlab qoladi. Vataniga muhabbatini hayotining so'ngigacha asraydi. 1504 yilda Qobulga olubolu keltirib ekadi.1528 yili Bobur Andijonga, Xo'ja Kalonga yozadi: "Bizning ehtimomimiz ul sormlar bormoqda behad va beg'oyatdur. Hindiston ishlari ham bir nav' somon topib keladur... Ul viloyatlarning latofatlarini kishi nechuk unutgay... Bu fursatta bir qovun kelturub edilar, kesib yegach, g'arib ta'sir qildi, tamom yig'lab edim"[1]Ota va o'g'il, shoh va shahzoda munosabatlariga. Bobur hech qachon befarq qaragan emas. Ulug'bekday donishmand otasini uning taxtini egallash uchun qatl qildirgan Abdullatifni qattiq qoralaydi. Nizomiyning "Padarkush hech qachon podshoh bo'lolmaydi. Podshoh bo'lganda ham olti oydan ortiq turmaydi" degan hikmatini keltirib, Abdullatifning ham juvonmarg bo'lib ketganini aytadi va avlodlarga tanbeh beradi. Boburning o'zi esa farzandlariga mehribonlik va talabchanlikning ajoyib namunalarini ko'rsatadi. Chunonchi, 1528 yili Humoyun O'G'IL ko'rganida Bobur farzandini tabriklaydi. Murabbiy va ustoz sifatida unga otalik nasihatlarini beradi. Humoyunga xatlaridagi imlo xatolaridan tortib, yurish-turishigacha yo'l ko'rsatib, mehribonlik qiladi: «... xatlaringda yolg'uzluk, yolg'uzlukkim debsen, podshohlikta aybdur... Podshohlik bila yolg'uzluk rost kelmas...Xatingni xud tashvish bila o'qusa bo'ladur, vale asru mutlaqtur...Imloying yomon emas. Agarchi xili rost emas. Iltifotni "to" bilan bitibsen, kulunjni "ё" bilan bitibsen. Xatingni xud har ta'kidlab o'qusa bo'ladur, vale bu muklak. atfozingdin maqsud tamom mafxum bo'lmaydur... Takalluf qilay deysen, ul jihattin mutlaq bo'ladur. Bundin nari betakalluf va ravshan va pok alfoz bila biti; ham sanga tashvish ozroq bo'lur, ham o'quguchiga" (420—421-betlar).

1529 yili Xumoyun kasal bo'lganida uni Badaxshondan Dehliga, Bobur yoniga yuboradilar. "Boburnoma"da o'qiymiz: «... tabiblar har necha doru-darmon berdilar, yaxshi bo'lmadi. Mir Abulqosimkim, ulug' kishi erdi, arzga yetkurdikim, ushmundoq dardlarga darmon bo'durkim, yaxshi nimar-salardin tasadduq qilmoq kerak. Toinki tengri taolo sihat bergay. Mening ko'nglumga keldikim, Muhammad Xumoyunning mendin o'zga yaxshiroq nimarsasi yo'q- Men o'zum tasadduq bo'layin, xudoy qabul qilsun. Xoja Xalifa, o'zga muqarrablardin arzga tegurdilarkim, Muhammad Xumoyun sihat topar, siz bu so'zi nechun tilingizga kelturasiz. Faraz budurkim, dunyo molidin yaxshisini tasadduk kilmok kerak. Bas, ushal olmoskim, Ibrog'imni urushida tushub erdi, Muxammed Xumoyunga inoyat kilib erdingiz, tasadduk, kilmok kerak. Tilga keldikim, dunyo moli aning eva-ziga nechuk bulray, men aning fidosi k.ilurmenkim, x.ol anga mushkul bulutbur. Va andin utubgurkim, men aning betok.atligiga tok.at kelturgaymen. Ushal xrlatta kirib, uch katla boshidin urgulub, dedimkim, men kutardim, g'ar ne darding bor. Ushal zamon men ogir buldum, ul yengil buldi. Ul sixlat bulub kupti. Men noxush bulub yikildim. A'yoni davlat va arkoni mamlakatni chorlab,

PDF created with pdfFactory trial version www.pdffactory.com

bay'at kullarini Xumoyunni kuliga berib, joynishinligiga va valiaxd-ligiga nasb kiddim. Va taxtni anga topshurdum" (459— bet)."Boburnoma"da **Boburning** ilk mashklaridan tortib, yirik asarlarigacha yozilish tarixi, ular bilan OORLIK vok.yealar g'akida ma'lumot berilgan.906 (1500—1501) yil vok.yealarini bayon k.ilar ekan, Bobur Navoiy bilan xatlashganini, buyuk shoirga ilk bay-tlaridan yuborganini yozgan edi: "Bu ikkinchi navbat Sa-markandni olgonda, Alisherbek tirik edi. Bir navbat manga kitobati (xati) xam keyaib edi.Men g'am bir kitobat yiborib edim, orkasida turki bayt aytib, bitib yiborib edim. Javob kelguncha taf-rika (tupolon) va g'avg'o bo'ldi" (142-bet).

Bobur uz asarining "909 (1503—1504) yil vokealari" degan sax.ifasida: "Ushbu maxallarda "Boburiy xat"ni ixtiro kildim" (204-bet), deb yozadi.

Muallif 1520—1521 yillarda musika bilan shugullangani xakida shunday ma'lumot beradi: "Yakshanba kuni oyning 16-sida... Mulla Yorak Panjgoxda 1"uxammas dav-rida boglagon nakdgini utkardi. Yaxshi naksh boglabtur. Necha max.al edi. mundok nimalarga mashrulluk kshshaydur edim. Manga xam datdaga buldi, bir nima boglataymen.

Bu takrib bila Chorgox. savtini borladim. Nechukkim max,allida mazkur bulrusidur" (316-bet).Bobur vatandan uzokda xam ona tili ravnak^ini uylaydi. Uning Kobul va Xindistonda turib, turkiy tilda ijod etishining UZI ona tili ga mexr-muxdbbatidan edi. Bobur bu bilan cheklanmaydi. Turkiy tildagi ijodni ragbatlantiradi. Tilni sof saklash uchun kurashadi. Bu ishlarni uzga tillarni kamsitmagan xrlda turli beozor shakllarda amalga oshiradi. MacaiaH, "Boburnoma"da 1519 yil vosealari ba-yonida shunday bir lavg'a bor: "Chaxrrshanba kupi... mutoyaba jixatidan deyildikim, xar kim sortcha aytsa, bir ayok (kdaax) ichsun, bu jixattin kup kishi ayok ichti. Sunna vak.-tida chaman urtasidagi tolor (suri) ustida ulturuldi. Deyildikim, .g'ar kishi turkcha aytsa. bir ayog ichsun. Bunda x,am galaba, (kup) kishi ayor ichti" (316-bet).

U k.aysi yurtga bormasin, u yerni obod k.ilishga, turli-tuman imoratlar, obidalar kurishga ^arakat k,iladi. Chu-nonchi, Xindistonda katta kurilishlarni amalga oshiradi. Sharafiddin Ali Yazdiy "Zafarnoma"da Amir Temurning "Masjidi Sangin" imoratida Ozarbayjon, Fors, Xindiston va boshka mamlakatlardan g'ar kuni 200 kishi ish kilurlar edi". deb yozgan ekan. Bobur uni tilga olar ekan, "Bir Ogradа ushbu Ograning sangtarosh (tosh yunuv-chi)laridan mening imoratlarimda har kunda olti yuz sakson kishi ish kilurlar edi. Yana Ograda va Sekrida va Biyonada va- Dulpurda va Guvalyorda va Kulda ming t^rt yuz TNG'I^COH bir sangtarosh ^ar kunda mening imoratimda ish kilurlar edi" (361 -bet). Uning shaxsiga va ijodiga katta Niexp-muxabbat bilan tarbiya topgan. Chunki xijriy 80— 90-yillarda Navoiyning shuhrati juda keng mik,yosda yoyilgan edi. Bobur tugilgan 1483 yilda Navoii uz "Xamsa"sini yozishga kirishgan, takdir 1494 yili taxt berib, 1498 yili Samarkandday muk,addas poytaxtni kulga kiritganida ulur shoir tartib bergan "Xazoyin ul-maoniy" dagi she'rlar dovrugi butun turkiy dunyoga yoyilgan edi.Ayni paytda, Navoii x.am temuriyzodalarni sinchiklab kuzatib borgan kurinadi. Aks ^olda. u Samark.andga, 13 yoshli yigit — Boburga maktub yullamagan bularli.184 Bobur Navoiy xakdda ma'lumot berganida, kuyidagi masalalarga tuxtaydi:

PDF created with pdfFactory trial version www.pdffactory.com

1. Navoiyning kelib chik.ishi, temuriylar sulolasiga daxldorlik darajasi: “... begi (temuriyzoda) emas edi, balki musox.ibi (suxbatdoshi, yaqini) edi”.

2. Xusayn Boyk.aro bilan munosabatlari: “kichikligida x.ammaktab ekandurlar, xususiyat biser ekandur”.

3. Abusaid va Navoiy munosabatlari, shoirning Samarqandga borish sabablari: “Bilmoi ne jarima bila Sulton Abu Sayd Mirzo Xiridin ixroj (surgun) k.ildi”.

4. Navoiy ijodiga, shaxsiga baxr: “Alisherbek naziri yuq kishi edi. Turkiy til bila to she'r aytibturlar, xech kim oncha kub va xub aytkon emas”.

5. Navoiy ijodi, badiiy, ilmiy asarlari, musik.aga munosabati: “... Yana musikada yaxshi nimalar boglabtur. Yaxshi nak,shlari va yaxshi peshravlari bordur”.

6. Navoiyning fe'li — tabiati: “Alisherbekning mizoji nozuk bila mashxurdur”.

7. Navoiyning turmush tarzi: “^gul va k.iz va axG'iy ayol yuX olamni tavre fard (yolgizlik) va jarida (tanx.olik-da) ^tkardi...”.

8. Navoiyning ilm va marhamati, murabbiyligi, gamxo'rligi: “Axli fazl va ax^li xunarka Alisherbekcha murab-biy va mukdvviy (kuchli x.omiy) ma'lum emaskim, largiz paydo b^lmish b^lgay”.

9. Navoiyning obodonchilik ishlari: “Muncha binoyi xayrkim, ul sildi, kam kishi mundokda muvaffak. b^lmish bulgay”.

10. Navoiy asarlari xakida ayrim tankidiy fikrlar: “Yana “Mezon ul-avzon” otlik. aruz bitibtur... 24 ruboiy vaznida 4 vaznda kalax (xato) kllibtur. Ba'zi buxur (baxr-lar)ning avzon (vaznlar)ida xam yangilibtur, aruzga mu-tavajjix.bulgon (duch kelgan) kishiga ma'lum bilkusidur”.

“Boburnoma”da Bobur Xusayn Boyk.aroning xar ikki tarafdan — ota tomonidan x.am, ona tomonidan xam temuriyzoda “karim ut tarafayn” (ikki taraflama ulug) ekanidan tortib, shaklu shamoyiligacha, axlok.-atvoridan farzandlarigacha tuxtaydi. Chunonchi, shakl va shamoyili: “... kiyik. kuzluk, sherandom buyluk. kishi edi. Belidin kuyi inchka edi...”.

Axlok. va atvori: “... mafosil (revmatizm) zaxmati jixatidin namoz kdpa olmas edi. Xarrof (ulfat) va xushxulk, kishi edi... suzi xam xulkidek edi... Vir k.atla (marta) bir ugli bir kishini ulturgan uchun... dorul sazoga yibordi1.

... Shujo' (shijoatli) va mardona kishi edi. Temurbek naslidin xech kim ma'lum emaskim. Sulton Xusayn Mir-zocha k.ilich chopmish bulgay.

Tab'i nazmi (she'riy iste'dodi) bor edi. Devon xam tartib k.ilur edi. Turkiy aytur edi. Taxallusi “Xusayniy” edi. Ba'zi baytlari yomon emastur, vale (va lekin) Mirzoning devoni tamom bir vazndadur...”Bobur“Bobrnoma”da temuriylar va shayboniylarning taxt-toj uchun olib borgan kurashlari, jangu jadallar egallaydi. Bobur yoshligidan uzaro kechgan gavgolar ichida usdi. Bu g'ol uni xar bir kadamini uylab bosishga, uning natijasini k.attik. taxlildan utkazishga urgatdi. Ikkinchi tomondan, uning buyuk jaxrngir bobosining fatxlari hali-hanuz tillarda doston edi. Bobosining jang usullari joriy bulib, zex.nli, ikuidorli Bobur bulardan xabardor edi. Krlaversa, uning uzi x.am katta tajriba orttirdi, bu g'akda “Xarb ishi” degan maxsus asar yezdi, g'arb soxibi, sarkarda sifatida shuxrat topdi.

PDF created with pdfFactory trial version www.pdffactory.com

“Boburnoma”da Boburning sarkardalik faoliyati yoritilgan lavx.alar juda kup. Masalan, Xindiston fatx.ini, 1526 yilgi Panipat jangini olaylik:

“Tarix TUKK.IZ yuz undakim (1504), Kobul viloyati musaxxar buldi (zabt etildi), ul tarixdan bu tarixk.acha x.amisha Xinduston x.avasi k.ilinur edi...Bu dalil uz davrida juda mashchur bulgan bulishi kerak. Alisher Navoiy “Xayratul-abror” dostonidagi “Tilla kampir” shu munosabat bmlan yozgan deb nakl kiladilar.

... yetti-sakkiz yilda (1519—1526) besh navbat Xindistonga cherik (kushin) torttuk...

... bu tarixkdcha uch kishi Xinduston viloyashga musallat (eta) bulub, saltanat k.ilibturlar. Vir Sulton Maxmud Roziy (Raznaviy).. Ikkinchi Sulton Shaxrbiddin Ruriy... Uchinchi mendurmen, vale mening ishim ul podshoxlar-ning ishiga uxshamas: ne uchunkim, Sulton Maxmud Xin-dustonnikim musaxxar kdldi. Xuroson taxti aning taxti zabtida edi va Xorazm va Dorul Murz salotini (sulton-lari) anga mute' va munkrd edi. Samarkand podshoxi aning zeri dasti edi. Cheriki ikki lak (200 ming) bulmasa, xud bir lakta ne suz edi. Yana ganimlari rojalar edi. Tamom Xinduston bir podshoxda emas edi. Xar roja bir viloyatga uz boshicha podshoxlik k.ilur edi...

Avval navbatkim, Bexraga kelduk, bir ming besh yuz, nixoyati ikki ming kishi bulgay edi. Beshinchi navbatkim, kelib Sulton Ibroxdmni bosib, Xinduston mamolikini fatx, qildim, xech kachon Xinduston yurushida muncha cherik bila kelilmaydur edi. Navkar va savdar va chokar jami' cherik bila bulgonlar un ikki ming kishi kalamga keldi. Manga taalluk. viloyot Badaxshon va Kunduz va Kobul va Kandaxrr edi, vale bu viloyatlardin mutaddun bir naf'ye yuk. edi... Yana jami' Movarounnaxr viloyatlari o’zbek xavonin (xonlari) va salotinning tasarrufida edi, yuz mingga yakin cheriklari bor edi, k.adimiy dushman edi. (Sulton Ibrox.imning) viloyat xisobi bila besh lak cheriki bulmok. kerak edi. Xozir cherikini bir lak chenarlar (taxmin kilar-lar) edi. Uzining va umarosining ming choglik. fili bor derlar edi. Bu xrl va bu kuvvat bila tavakkul kdlib, o’zbekdek yuz ming kari yogi (dushman)ni orkada kuyub Sulton Ibrox.imdek kalin cheriklik va vase' (keng) mulkluk podshox.bila rubaru bulduk...” (338—340-betlar).

“... vatandin ikkiuch oychalik. yul kelilib edi. Rarib savme bila elning ishi tushib edi. Ne biz alarning tillarini bilur eduk, ne alar bizning tilimizni.

Oxir elning mundok. bedilliklarini surub va bu nav' sustluklarini kurub, bir tadbir xotirimga yetgi. Jami' beklarni va yigitlarni chorlab dedimkim:

Beklar va yigitlar!..

Kar kimki, xayet majlisiga kiribtur, ok^ibat ajal paymonasidmn ichgusidur va g'ar kishikim, tiriklik man-

... yetti-sakkiz yilda (1519—1526) besh navbat Xindis-tonga cherik (kushin) torttuk...

... bu tarixkdcha uch kishi Xinduston viloyashga musallat (eta) bulub, saltanat k.ilibturlar. Vir Sulton Maxmud Roziy (Raznaviy).. Ikkinchi Sulton Shaxrbiddin Ruriy... Uchinchi mendurmen, vale mening ishim ul podshoxlarning ishiga uxshamas: ne uchunkim, Sulton Maxmud Xindistonnikim musaxxar kildi. Xuroson taxti aning taxti zabtida edi va Xorazm va Dorul Murz salotini (sultonlari) anga mute' va munkrd

PDF created with pdfFactory trial version www.pdffactory.com

edi. Samarkand podshoxi aning zeri dasti edi. Cheriki ikki lak (200 ming) bulmasa, xud bir lakta ne suz edi. Yana ganimlari rojalar edi. Tamom Xinduston bir podshoxda emas edi. Xar roja bir viloyatga uz boshicha podshoxlik k.ilur edi...

Avval navbatkim, Bexraga kelduk, bir ming besh yuz, nixryati ikki ming kishi bulgay edi. Beshinchi navbatkim, kelib Sulton Ibroxdmni bosib, Xinduston mamolikini fatx, k.ildim, x.yech kachon Xinduston yurushida muncha cherik bila kelilmaydur edi. Navkar va savdar va chokar jami' cherik bila bulgonlar un ikki ming kishi kalamga keldi. Manga taalluk. viloyot Badaxshon va Kunduz va Kobul va Kandaxrr edi, vale bu viloyatlardin mutaddun bix. naf'ye yuk. edi... Yana jami' Movarounnaxr viloyatlari o’zbek xavonin (xonlari) va salotinning tasarrufida edi, yuz mingga yakin cheriklari bor edi, k.adimiy dushman edi. (Sulton Ibrox.imning) viloyat xisobi bila besh lak cheriki bulmok. kerak edi. Xozir cherikini bir lak chenarlar (taxmin kilarlar) edi. Uzining va umarosining ming choglik. fili bor derlar edi. Bu xrl va bu kuvvat bila tavakkul kdlib, o’zbek-dek yuz ming kari yogi (dushman)ni orkada kuyub Sulton Ibrox.imdek kalin cheriklik va vase' (keng) mulkluk pod-shox.bila rubaru bulduk...” (338—340-betlar).

“... vatandin ikkiuch oychalik. yul kelilib edi. Rarib savme bila elning ishi tushib edi. Ne biz alarning tillarini bilur eduk, ne alar bizning tilimizni.

Oxir elning mundok. bedilliklarini surub va bu nav' sustluklarini kurub, bir tadbir xotirimga yetgi. Jami' beklarni va yigitlarni chorlab dedimkim:

Beklar va yigitlar!..

Kar kimki, xayet majlisiga kiribtur, ok^ibat ajal paymonasidmn ichgusidur va g'ar kishikim, tiriklik man-

Lamronda' x.am bordur, shoxlari daraxt kallasida bir yerda o'k bulur. Barglari shoxlarining tubidin uchikacha ikki tarafida bulur, tanasi nox.amvor (notekis) va badrang (kurimsiz) dur. Mevasi uzumning xushasidek bulur, xushasidin xili ulugrok, bulur.Derlarkim, nabotot orasida xurmo daraxtining ikki ishi x.ayvonotkd uxshar: bir ulkim, nechukkim xdyvonot boshini kesarlar — xayoti munkati' bulur (uzilur). Xurmo daraxtining x.am boshi kesilsa, daraxti kurur. Yana bir ulkim, nechukkim xayvonottin benar natija xrsil bulmas, xurmo daraxtiga xam nar xurmodin shoxini kelturub, tegurmasalar, yaxshi bar bermas. Bu suzning xaqiqati ma'lum emas” (355-bet).

“Boburnoma”da kdlamga olingan 1514 yil vok,yealarida shunday bir lavx,a uchraydi:

“Xuja Seyoronning yahniga yetganda, bir ulur yilon-kim, yuronligi bilakcha va uzunliga bir kuloch bulgay edi, ulturuddi. Bu ulur yilonning ichidin bir inchkarak yi-lon chikdi, rolibo ushul Ya1dinda yutub ekandur, bori a'zosi butun edi... Bu inchka yilonning ichidan bir katta sichkon ul x.am butun edi” (306-bet).

Bobur ba'zan xolatning ikir-chikirlarigacha diktat siladi:

“Davlatxon ul k.ariligi bila beliga ikki k.ilich boglabtur...

... turt-besh oy sochimni kedek^shytur edim, chorshanba kuni oyning yigirma yettisida sochimni k.irktim” (307-bet).

“Shanba kuni Alishang bila Alangorning oraligidagi TORNI ovladuk... xili kiyik uldi. Ovdin yonib, Alangorda maliklarning bogiga tushub, sux.bat tutuldi. Ilgarigi

PDF created with pdfFactory trial version www.pdffactory.com

tishimning yarimi sinib, yarimi k,olur edi, bugun taom yeydurganda QOLG'ON yarimi x.am sindi” (320-bet).

“Yulda borurda aning (Krsimbekning) otining k,ol-gonini bok.ar xayol kilib, sayrildim. Tang buglab ekandur, egar evruldi. Boshim bila yerga yikdldim, agarchi ushul zamon kupub^otlandim, vale ak^shm ok.shomracha karoriga kelmadi” (151-bet).

Bobur bir Urinda “mak.sud uzining ta'rifi emas, ba-yoni vok.yei bu edikim, taxrir etibdurman”,— deb yozadi.

Afronistondagi bu viloyat x.ozir “Pagmon” deb ataladi.

Arab, fors tarix asarlari kupincha saj' (krfiyali nasr) yuli bilan yozilgan. Bu xrl bizda xalk. ogzaki ijodi namu-nalarida uchraydi. “Boburnoma” saj'da yozilgan emas. Lekin goxo uning ayrim unsurlari ko'zga tashlanadi. Buni yuqorida Xusayn Boyk,aro taklifi munosabati bilan keltirilgan parchada uchratgan edik. Boburning Xindistonda Sulton Ibroxim xaqidagi fikrlarida xam buni kuzatish mumkin. Bobur unga baxr berib suzadi: “ne kelishi saranjomlik, edi, ne turishi, ne yurushi extimomlik, edi, ne urushi...”

“Boburnoma” o’zbek adabiyotida nasr tarak.kiyotiga juda katta ta'sir kursatdi. Buning yorkin namunasi Abulrozi Baxrdirxonning “Shajarai turk”, “Shajarai tarokima” asarlaridir. “Boburnoma”ning tasvir va bayon usuli tarjimalar orkali boshka adabiyotlarga xam utdi. G'arb va Sharqning fan va davlat arboblari Boburning tarix va madaniyat oldidagi xizmatlarini belgilashda bu kitobga asosiy manba sifatida k^aradilar. Xindiston tarixini yoritishda esa, mutaxassislar fikricha, xali ham buyuk bobomiz Beruniyning “Xindiston”idan keyingi muxim asar “Boburnoma” bulib turibdi.

Shoir, olim va shox Boburning ijodi, faoliyati mana shu xususiyat-lariga ko'ra ardoqlanib keladi.

ADABIYOTLAR:

1. **O'zbek adabiyoti. B.Qosimov, N.Jumaxo'ja. Toshkent-2001**
2. **Bobur. «Boburnoma». Toshkent-1989.**

P.Qodirov «Yulduzli tunlar». Toshkent-1989.

PDF created with pdfFactory trial version www.pdffactory.com

6-MA'RUZA

MAVZU:JAXON OTIN UVAYSIY IJODI.

REJA :

1. Shoiraning xayot yuli.
2 Ijodi va yaratgan asarlari.
3 .Uvaysiy ijodining ahamiyati.

Yirik o'zbek mumtoz shoirasi Jaxon otin Uvaysiy 1780- yilda Margilonning CHilduxtaron maxallasida tugildi. Otasi Siddik bobo va onasi CHinnibibi ismli ayol edi.Otasi ukimishli, madrasa ta'limini kurgan, adabiyotga xavasmand kishi bulgan .Maxallada dutor chertib. kushik aytganidan Xofizbobo lakabini olgan edi. U jaxon otinni xam adabiyotgaxavasmand kilib ulgaytirdi.Baxtga karshi Uvaysiyning otasi erta vafot etadi.Onasi va akasi Jaxon otinni margilonlik Xojixonga uzatadilar. Akasi Oxunjon xofiz va turmush urtogi saroyda e'tiborli kishilardan edi. Bu vaktga kelib. Uvaysiy xam fakat Margilonda emas. atrofdagi shaxarlarda xam tanila boshlagan edi.Uvaysiyning ikki nafar farzandi bulgan. Ular Kuyoshxon ismli kizi va Muxammadalixon ismli ugli edi. Ugli shoiraning peshonasiga sigmaydi. Kizi Kuyoshxon esa, Uvaysiy izidan borib, adabiyot soxasida ancha shuxrat kozondi. U she'rlar yozar, raksga tushib atrofdagilarni xushnud etardi. Kuyoshxonni 30 yeshida keksa,birkishiga uzatadilar. Turmush urtogi juda badjaxl, uning iste'dodini kadrlamasdi. Shu sabab, Kuyoshxonni kup xurlar edi.Lekin u vafot etadi. Kukon xonligi taxtiga utirgan Umarxon Nodira iltimosiga kura , Uvaysiyni ikki farzandi bilan Kukonga kuchirtirdi. Uvaysiy Nodiraning doimiy xomiyligida xayot kechiradi va ijod etadi. Uvaysiyning Ojiza, Jaxon bibi, Xayot, Bako, Dilorom ismli shoira shogirdlari bulganligi ma'lum.Uvaysiy bor murabbiylik maxoratini, onalik mexrini safarbar etib, guzal kizi Kuyoshxonni kamol inson , yetuk shoira darajasida ulgaytirgandi. Uvaysiyning sunggi ilinji bir yashar yetim kolgan nabirasi Bibi Xadichani insoniy-ijodiy balogatga yetkazish bulib koldi. Lekin farzandlari singari bu orzusi xam juvonmarg buldi. Xadicha 10-11 yoshlarga yetganda, 1850 - yilda Uvaysiy Margilonda vafot etadi. Uvaysiy avlodlaridan bir kator shoir va shoiralar sulolasi yetishib chikkan.

2 Ijodi va yaratgan asarlari.

Uvaysiy she'riyatida zamona, ijtimoiy muxit va shoira shaxsiyati urtasidagi ziddiyat tasviri keng yoritilgan. Nazm namunalaridan biz Uvaysiy va undagi ijtimoiy muxit manzaralarini shoira shaxsiyati shaxsiy tuygu kechinmalari , fikr xulosalari orkali tasavvur etamiz. «Uvaysiyman», va Kungil dog uldi gazallari shoira shaxsiyati, zamon, ijtimoiy muxit muxitlarini keng tasvirlovchi asardir. «Uvaysiyman» gazalining dastlabki misralariyok lirik kaxramon zamondoshlariga xamdard,xammaslak inson ekanligi kuzga tashlanadi.

Mexnatu alamlarga mubtalo Uvaysiyman
Kayda dard eli bulsa , oshno Uvaysiyman.

PDF created with pdfFactory trial version www.pdffactory.com

Mashakkat, ranj alamlarga mubtalolik Uvaysiyga tole buldi. Shuning uchun uning lirik kaxramoni kayerda dard chekadigan xaloyik bulsa, uni uziga oshno xisoblaydi.

Istadim bu olamni, topmadim vafo axlin
Barchadin yumib kuzni, muddao Uvaysiyman.
Uz diling taallukdin, band kil xudo sari
To degil kecha-kunduz» Mosivo Uvaysiyman.

Jaxon otin bu jaxondan chin dust izlab kup sarson buldi.

Ammo biror vafodor dust topolmay, bu olamdan xam, olam axlidan xamkuzni,dunyo va dustlikdan umidini uzib kuyadi.Uvaysiyning dil dardlari mufassal tasvirlangan.

«Kungil dog uldi « gazali mazmuni anikligi, uslubi ravonligi,badiiy kurilma besh suzdan iborat radifiga tayanganligi bilan sodda va mashxurdir.

Zamona kulfatidin kungil dog uldi,dog uldi,
Bu charxi be muruvvatdin kungil dog uldi, dog uldi.

Zamona Uvaysiy kabi ijodkorlar boshiga sungsiz kulfatlar yogdirdi. Shoira kungli shaxsiy kulfatlardagina dog bulmagan,albatta.Shoira uz zamonasini omonat deya ataydi.Uning nazdida bu zamon va makonda xech kim va xech narsa xalakit bermaydigan Xotirjam, beozor osoyishta biror soniya bulmaydi. Zamona bagritoshligidan kungil dog bulgan. Misralar kanchalik dardli un chekmasin, muallifning ijtimoiy nuktai-nazari, fikr goyalari keskin,kati’yatli tus olmaydi. Bu xam shoira she’riyatiningboshka shoirlarnikidan uziga xos farkidir. Uvaysiy esa, iltijolidil izxoridan nariga utmaydi. Ayollarcha nazokat,xayo va andisha ijtimoiy jangovarlikka yul kuymaydi.Uvaysiyning jamiyatdagi mavkei xam uni» zori boru, zuri yuk.bir axvolda saklardi. Shuning uchun gazalning lirik kaxramoni ijtimoiy kurashchi kiyofasini kasb eta olmaydi. Balki ximoyasiz,ojiza bir ayol sifatida koladi.Xullas, gazallardan anglashiladiki,shoiraning ijtimoiy karashlari orzu-armonlari bilan zamon xamda jamiyat orasida katta nomuvofiklik bor edi. «Uvaysiyman», «Kungil dog uldi» gazallarida shoira mushfik fukaroning umumlashma dardu- xasratlarini ifodalagan.

Uvaysiy adabiy me’rosining xajmi va mavzu kulami,goyaviy moxiyati, mazmun salmokdorligi. Badiiy tasvir tarovati jixatlaridan19 asrning birinchchi yarmi o’zbek adabiyotining yirik namoyondalari katorida turadi. Uvaysiy merosidan yedgor kolgan bir kancha kulezma kitoblar fanimizga uning avlodlari xususan chevarasi Xoljon otin-shoira Magziy tomonidan tortik etilgan.Uvaysiyning umri ranj-alamdan,gam-gussadan,azob ukubatdan, ayrilik va yolgizlikdan faryodu figon bilan utdi,uning xar bir satri nolavor rux kasb etadi.Shoira butun umri mobaynida vujudi,ruxini,mexnati,san’atini farzandlaru shogirdlartarbiyasiga,ma’naviyat va ma’rifat ravnakiga baxshida etadi.

Borib saxroga kon bagrimdin izxor ayladim bir kun
Falak bagrin kizil kon aylamakni mendin urgandi.

Mexr-shafkatsiz jamiyatdan ruxiga maxram , dil jaroxatlariga malxam topolmagan shoira yarador oxu yanglig yuguradi.Ael uchun eng mukaddas narsa

PDF created with pdfFactory trial version www.pdffactory.com

onaliak baxti. Onalik Ollox tomonidan berilgan iloxiy tuygu.U iloxning insonni yaratish uchun ato etgan insonparvar insoniy karomatidir. Vafo va sadokat timsoli ona farzand yuliga kuz tutadi.Shoira jigarbandi xajridagi bu munojatni saroy mushoiralaridan ukib, xonning kulogigacha yetkazgan bulsa, ajab emas.Ona shoira sarbozlik vazifasidagi uglining kelishga iloj topmayetganlini yaxshi tushunadi. Uvaysiy kalbidan xar bir misra tabiiy raviщda dard alam bilan omuxta kuyilardi. Shu boisdan uning anor xakidagi mashxur chistoni obrazli va purma'no yaratildi.

Ul na gumbazdir eshigi va tuynugidin yuk nishon
Necha gulgun kizlar manzil aylabdur makon.
Sindirib gumbazni,kizlar xolidan olsam xabar
Yuzlarida parda tortiklik, turarlar bagri kon.

Uvaysiy she'riyatida iloxiy muxabbat tasviri, tasavvufiy ramzu timsollarga keng urin beradi. Azal kunda asar etganda sirri may kulogimga
Bugun, vax, dil bulogi jush urmoglikda toshibdir.

Ushbu bayt iloxiy ishk inson kismatiga azaldan bitilgaanligi xakida baxs etadi.Shoira Uvaysiy bir umrga sirti butun bagri esa, tutun va alangada urtanib yashab utdi.

SAVOL VA TOPSHIRIKLAR

1. Lirik kaxramon zamona va ijtimoiy muxitning umumlaщma vakili sifatida karalishini qanday tushunasiz?
2. "Uvaysiyman» gazalida shoira kechinmalari qanday ifodalangan?
3. Gazalda shoiraning sufiyena nuktai- nazari qanday aks etgan?

LUGATLAR

1. Sham'i- suzon-yonuvchi sham'
2. Mukarrar- takror , kayta-kayta
3. Nigor- ma'shuk, nazarda tutiladi
4. CHashm-kuz
5. Sogar- kadax
6. Beriyezat- azobsiz

. FOYDALANILADIGAN ADABIYETLAR

1Begali Kosimov, N. Jumaxujayev
UZBEK adabiyoti.
T.-1999yil.

PDF created with pdfFactory trial version www.pdffactory.com

7- MA'RUZA.

MAVZU: MOXLAROYIM NODIRA IJODI.

REJA:

1. **Shoiraning xayot yuli.**
2. **Nodira ijodi, she'rlari.**
3. **Uning adabiyot va san'at soxasidagi xizmatlari**.

Moxlaroyim Nodira yuksak badiiy iste'dod soxibasi, dilkash, samimiy, ma'rifatparvar o'zbek ayolidir. U Uvaysiy, Maxzuna, Dilshod, Anbar otin kabi o'zbek mumtoz shoiralari safining sardori bulgan. Shoira 1792 yili Andijon xokimi Raxmonkulibiy oilasida tugildi. Utkir zexnli Moxlaroyim otin oyi kulida ta'lim oldi, xususiy mutolaa bilan shugullandi. Shark mumtoz adabiyotini jiddiy urgandi, she'rlar mashk kilib,yoshligidayok shoira sifatida tanildi.Uning ulgayishi yillari adabiyot axli davrasida kechdi. 1808- yili Kukon xoni Norbutabiyning ugli Umarxon bilan oila kurdi. 1810- yilgacha Margilonda, undan keyin umrining oxirigacha Kukonda yashadi. Moxlaroyim Muxammadalixon va Sultonmaxmudxon ismli ugillar tarbiyaladi.Amiriy taxallusi bilan ajoyib she'rlar yaratgan Amir Umarxon 1822 yilda vafot etib, umr yuldoshi Nodirani yolgizlatib ketdi.

Yirik shoir Amiriy bilan birga utkazgan xayot davri Nodira kismatining baxtli onlarini tashkil etdi.Bu davrda u turmush lazzatlaridan baxramand buldi. Farzand tarbiyaladi, tabiat va xayot guzalliklarini tarannum etuvchi azoyib she'rlar yozdi. Birok Amir Umarxonning nogaxoniy ulimi tufayli Nodira nazmidagi shodlik va baxt tuygulari urnini alam va ayrilik iztiroblari tasviri egalladi. Xakikiy ishk tasviri kuchaydi, tasavfiy ramzu timsollar chukur ishlandi, Soginch va armon nolalari rivoj topdi. Moxlaroyim badiiy ijod bilan astoydil shugullandi, Nodira, Maknuna, Komila taxalluslaribilan she'rlar yozib, mukammal devon yaratishga muyassar buldi. Amir Umarxon vafotidan keyin Nodira davlat ishlarida xama bosh-kosh buldi, bu borada ugli Muxammad Alixonga xomiylik kildi. U ijtimoiy umrini ezgu ishlarga safarbar etdi. Shoiraning mana bu dono suzlari uning ijtimoiy faoliyatida uzining amaliy ifodasini topdi:

Moxlar oyim Nodira islom diniga samimiy e'tikod kuygan tasvvuf maslagiga mexr boglagan. Komil musulmon shoira edi. U islom va tasvvuf yunalishida katta kitoblar yaratmagan. Taffakur tarixda iz koldirguvldik kashfu karomatlar kursatmagan bulsa-da, ijtimoiyf faoliyatini bu ezgu yulda shu kadar fidoyilik bilan safarbar etdiki, uning sayix-xarakati bilan din xamda millat takomili uchun tabiiy sharoit vujudga keldi. Shoiraning amaliy faoliyati nazariy va ma'rifiy yutuklar omili buladi. Nodira ushbu tarixiy xizmatlarnir devoni debochasida iftixor va konikish xislari bilan yozadi. Ammo nosoz ijtimoiy muxit Nodiraga vafo kilmadi. Feodal jamiyatdagi ayovsiz kurash Moxlaroyim singari nodir san'atkorlarni uz manfaati yulida kurbon kildi. Aklu donish va ezgu fazilatlar soxibi

Nodirai davron nomi bilan shuxrat kozongan shoira 1842-yili Kukon bosib olingan paytda Amir Nasrullo tomonidan katl etiladi.

PDF created with pdfFactory trial version www.pdffactory.com

Shark she’rshunoslikda ijodkorning is’tedodi kamolat darajasi va maxorat mikyoslariga baxo berilganda odatda uning devon yaratgan-yaratmaganligiga asoslanishgan. CHunki suz san’atkorlari yaratgan asarlari mikdori devon tartib ichki yetib ortgan bulsada, sh’er yozish maxoratlari, malakalari yetilgan badiiy uslublari saykal topgan darvlardagina devon yaratishga jur’at etganlar. Bunday yetuk shoirlarni soxibi devon iborasi bilan ardoklashgan Moxlaroyim Nodira xam soxibi devon shoira edi. Nodiraning zullisonaynlik fazilati xam uning badiiy maxoratidan dalolat beradi. Ikki til egasi bulish til bilishnigina emas, balki ikki xalk madaniyatini uzlashtirganlikni xam anglatadi. Uz tuygu- kechinmalari, uy-fikrlarini ikki tilda barobar badiiy tasvirlash zullisonaynlik maxoratini takazo etadi. Nodira shunday maxoratli shoira edi va buni uning uz faxriyasi xam tasdiklaydi.

Bulibdur Nodira mumtozi ma’ni,
Kalomi ravshanu ash’ori farrux,

CHindan xam, Nodira ma’ni mumtozi, suzi ravshan, she’ri nurafshon suz san’atkori edi. Nodira badiyat ilmidagi san’atkorlarni mukammal urgangan va she’riyatitga tabiiy tatbik eta olgan shoiradir. U badiiy usul imkoniyatlaridan foydalanib, aklni xayratga soluvchi manzaralar ijod kilgan. Ayniksa, mubolaga san’atini guzal ma’nolarni suvratlantirishga mo’xirona safarbar etgan.

Gamimni sharxini yuz mingidan birini dedim,
Falak ani kutarurda xam ayladi komat.

Shoira kismatiga tushgan gam yuki shu kadar ogirki, uning yuz mingdan bir ulushi izxor etilagnida, falak kutaraolmay, kaddi bukilib kolgan ekan. Bunday mubolaga vujudga kelishiga osmonning egilgan xolatdagi kurinishi asos bulgan. YErdagi oxning kukkacha yetib borishi-chi? Bu xam mubolaga mu’jizasi, albatta.

Oxim ukiga kadim komondur,
Bu ukni nishonidur Surayyo.

Nodira she’riyatida o’zbek ayolining ichki tuygulari, xayotiy karashlari, milliy madaniyati va axlok odobi, dardu xasratlari umumlashma ifodasini topgan. Unda fakat ayolgagina xos tasvir uslubi xamda vositalarini kuzatish mumkin. Dastlabki mutallolardan ma’lum bulayotirki, Nodira yetuk maxorat soxibasi va uning nazmida ayollarga xos fikr-mushoxada uslubiy ramzu timsollar tizimi mujassam.

Nodira muxabbat tasvirining fidokor ustasidir.Uningcha, odam muxabbat ixtiyor etganidagina chinakam komil inson kiyofasini kasb etishi mumkin.

Mumtoz adabiyo timizda ikki xil ishk-majoziy ishk va xakikiy ishk tushunchalari mavjud. Majoziy ishk-insonning insonga, tabiatga, bolikka xayotiy, dunyoviy sevgisini angaltadi. Xakikiy ish esa, insonning vujudi Mutlakka, YAratganga, Olloxga muxabbat tuygularini ifodalaydi. Moxiyatan, yaratilmishga ishk bagishlash yaratuviga muxabbtning ramzi edi. Negaki, zarrada kuyosh aks etganidek yaratilmishda yaratuvchi jamoli jilvogar va mujassamdir.Nodira nazdida ishksiz dinu mazxabga berilish komil musulmonlikka olib bormaydi.Nodira nazmida kuzning Ollox jamoli, nuri jilvalanuvchi maxzargox kuzgu yanglig timsollashtirilgan bunlay talkini xam kup uchraydi. Xullas, Moxlaroyim Nodira sheriyatining markazida muxabbat tasviri turadi. Nodira muxabbatni iloxiy darajada pok va begubor insoniy tuygu

PDF created with pdfFactory trial version www.pdffactory.com

sifatida tasavvuf adabiyotining ramu timsollari va badiiy usullariga asoslangn. Shoira inson ma'naviy kamolatiga iloxiy barkamollik talablaridan kelib chikib yondashadi. Nodira she'rlarida o'zbek ayolining ma'naviy kiyofasini, akl zakovatini, axlok-odobini marokli badiiy manzaralarda kuzatamiz. Nodira singari yetuk shoiralr, fozila ayollar biz-o'zbek avlodlarining milliy gururimiz, iftixorimizdir.

Savollar.

1.Nodiraning tarjimai xolini kiskacha gapirib bering.

2.Nodira adabiy taxalluslarining ma'nolarini izoxlang.

3.Nodiraning «soxibi devon» shoira ekanligi uning ist'edod kulami xakida nimalarni anglatadi?

4.Shoiraning mubolagali tasvir yaratishiga e'tibor bering.

5.«Ishki majoz » tushunchasini qanday tushundingiz?

6.Iloxiy muxabbatning insoniy moxiyatini siz qanday tushundingiz?

Adabiyotlar.

1.B.Kosimov N. Jumaxuja «O'zbek adabiyoti» 10 sinf darsligi.
Toshkent «Ukituvchi» 1999 yil.

PDF created with pdfFactory trial version www.pdffactory.com

8- MA'RUZA:

MAVZU: MUKIMIY XAYOTI, IJODI, LIRIKASI.

REJA:

1.Muxammad Aminxuja Mukimiy xayoti, ijodi.

2.Lirakasi «Oshik bulibman» gazali xususida.

3.Shoirning xajviyoti, xazil mutoyibalari.

4.Mukimiy sayoxatnomalari.

Muxammad Aminxuja Mirzaxuja ugli Mukimiy 1850-yilda Kukonda novvoy oilasida tu\ilgan. Otasi Mirzaxuja asli Toshkentlik, onasi Bibioysha xujandlik bulgan.Ular turt kiz va bir ugil kurganlar. kizlarning ismlari Tojinisa, Ulugbibi, Saydinisa xamda Mexrinisa edi.Muxammad Aminxujaning onasi Bibioysha adabiyot va san'atni sevuvchi, suzga usta ayollardan bыlgan. Uni yakindan bilgan urtoklari «Xumorbibi» der ekanlar. YOsh Muxammad Aminxujaning she'rga xavas kuyishida onasining xizmatlari katta bulgan.Bulajak shoir eski maktabda xat–savod chikargach, 1864-yildan Kukon madrasalaridan biri ukiydi.1867-yilda onasi vafot etadi. Biroz vakt utgach, Mirzaxuja Ziyodabibi ismli ayolga uylanadi. Muxammad Aminxuja 1872–1873 yillarda Kukon madrasini bitirib, Buxoroga yil oladi. 1876-yilgacha Buxoro madrasalarida ukiydi. Shu yillari uni Sanambibi ismli kizga uylantirib kuyadilar. 1877-yilda Muxammad Aminxuja kukondagi yer kurilishi maxkamasiga mirzalik vazifalar ishga kiradi. Shoir ayrim yer ulchovchi amaldorning turli xiyla-nayranglarini kiradi. «Tanobchilar» xajvini yozadi. Sung Sirdaryo buyidagi Okjar paromiga pattachi bulib ishga utadi. Bu yerdagi axvol xam yokmaydi. Uning Okjar damlari xakida yozgan muxammasida ukiymiz;

Kelganim ushbu makonga kiladur manga alam,
Loyiki tab' yuk odamki, desam xasratu xam.
Gaplashurga kishi yuk ertadin okshomgacha щам,
Kun sovuk, kora chirok, gurdek uyu, utun kam.
CHiksam eshikka kilur turgayi chuldur–chuldur.

Mukimiyning juda kup gazallari uning tirikligidayok kushi kilib kuylangan. Uning she'rlari xonandalar orkali tez yoyilar, zamondoshlaridan juda kup san'atkorlar uz xayotlarini Mukimiy ijodi bilan boglar edilar. Shoir she'rlarida Mamajon makay, Nizomxon, Farzincha (Farzinxon), Ismoil naychi ismlari uchrab koladi. Ularga bagishlangan baytlar, she'rlar xam bor. Bular usha davrdagi tanikli san'atkorlarning ismlari, lakablari. Mukimiyning ular bilan bunday yakin alokasi bejiz emas. Shoir gazallari musikiy, oxangdor bulib, xaridori kup edi. Bu she'rlarning mavzui aksariyat an'anaviy, yor xakida. Uning xusni, ya'ni koshi, kuzi, yuzi, sochi, kaddi-komati ta'rifiga bagishlangan. Oshik shoir visolidan kuvonadi, xijrondan iztirob chekadi. Lekin xar qanday xolda xam yorning xusni davlatiga rivoj tilaydi. Uning mexr va shafkatidan umidvor. Ammo u yor kanchalik guzal bulsa, shunchalik bevafo, javokor. Shu sababli shoir she'rlarida kuvonchdan kura xasrat kup.Bu she'rlar kup xollarda yuksak maxorat bilan yozilgan. Shoir suzning xilma-xil ma'nolaridan, oxang tovlanishlaridan unumli foydalanadi. Ichki kofiyalarning ajoyib namunalarini yaratadi:

PDF created with pdfFactory trial version www.pdffactory.com

Tiyging mening konimdadur, zulfing giribonimdadur,
Yuz ming alam jonimdadur,man mubtalo kayga boray?!

Mukimiy kuplab xajviy she'lar xam yaratdi .XIX-asr oxiridagi tarixiy sharoitda tomir otgan tabbaruk poraxur tanobchilarning tovlamachi yulgichlarning esda koladigan obrazlarini yaratdi. U uz she'rlaridan birini Tanobchilar deb atadi .Tanobchi yer ulchovchi deganidir. Erta baxorda dexkon yerni ekib bulgach, maxsus kishilar chikib uni ulchaganlar va shunga karab solik belgilaganlar. Bir tanob gektarning oltidan birini tashkil kilgan .Mukimiy tanobchilardan ikkitasini kalamga oladi. She'r ulardan zulm kurgan bir dexkonning uziga arznomasidir. Muallif shunday xikoya kiladi:

Buldi taajjub kizik xangomalar,
Arz etayin emdi yozib nomalar.

Mukimiy yashab utgan davrda saylov adabiyotimiz uchun yangi mavzu edi .CHor xukumati Turkistonda saylovni joriy etdi .Yuzboshi mingboshi kozi saylanadigan buldi. Lekin bu saylov poraxurlikka yul ochdi, badavlat kishilarning pul sochish musobakasiga aylanib ketdi. Mukimiyning «saylov»she'ri shu xakda. Shoir yaratgan «Tuyi Ikonbachcha»da bir tuy xangomasi tasvirlangan

Toshkentdagi bir boyning Ikondagi gumashta (xizmatchi)si tuy kilmokchi .Xamma yokka ovoza tarkatgan: unday kilaman, bunday kilaman! Nogax Toshkentdan «xujayn» «sizga tuy kilishni kim kuyibdi»degan mazmunda sim kokdi . «Tuynugingdan agarda chiksa, tutun Munda ber dastmoyalarni butun»-deya tanbex berdi .Imoga maxtal gumashta va uning xotini xursandchiklarini zurga yashiradilar .Tuy yeng uchida utadi .Mukimiy «ot» «loy» «kucha» mavzularida yigirmaga yakin xazil she'lar yozdi. Ular orasida xayotga kirib kelayotgan turli yangiliklarga bagishlanganlari xam bor. Masalan «Ta'rifi pech»da musulmon turmushiga ruslar orkali kirib kelgan pechka ta'riflanadi. .Sovuk dushmandek tunda bostirib kirsa uni «daf'kilurga» «Soxibkiron» xam «koru выron lashkar tortib kelsa» tanxo «kochiradigan» kaxramon xam «pech»dir, deyiladi she'rlarda Shoirning pechkaga kishi xususiyatlarini berishi va undagi mubolagaviylik ukuvchida yengil kulgu uygotadi va asarning mutoyiba she'rligini ta'minlab turadi. Ot xakidagi turkum she'rida esa minilaverib yagir bulgan, bosgan kadami orkaga ketadigan, xech narsaga yaroksiz, madorsiz kirchangining kulguli surati chiziladi.

Mukimiy Fargona vodiysi buylab kilgan sayoxatlari ta'surotlarini nazm rishtalaridja bayon etib, «Sayoxatnoma» asarini yaratgan. Bular shoirning Kukon-Isfara sayoxatlari ta'surotlaridir. Xar uch sayoxatnoma yaxlit bir asar shaklida вылib, тыrtliklardan tarkib topgan. Jami 244 misradan iboat. Xammasi bir vaznda-ramali musammani solimda, xar-bir band «ekan» radifi bilan yakunlanadi. Ular uchun bitta umumiy mukaddima va bitta umumiy yakun xulosa bor. Asarda sayoxat sababi zikr etilib**, sung** turli manzil-kishloklar, ularning tabiati, manzaralari tasvir etiladi. Joylardagi odamlar, odatlar, fe'l-udumlar xikoya kilinadi. «Sayoxatnoma»

Faryodkim, garduni dun,
Aylar yurak bagrimni xun.
Kurdiki, bir axli fun-

PDF created with pdfFactory trial version www.pdffactory.com

CHarx anga kajraftor ekan- degan misralar bilan boshlanadi.

Mumtoz adabiyotimizda «xasbi xrol» degan maxsus janr bor.Unda shoir uz axvolini tasvirlaydi. Gox uning ayrim kurinishlari boshka xil she'rlarda xam uchraydi. «Sayoxatnoma»da mana shunday xol mavjud. Shoir «garduni dun» (pastkash dunyo)dan faryod kilmokda, u yurak-bagrini «kon» («xun») kilganini izxor etmokda. «Axli funun»(ilm -fan kishilari)ga bu dunyoning xamish teskari («kajraftor»)yurganini uktirmokda.

Shoir bu fikrini oltinchi bandda davom ettirib, sayoxat sababini shunday muayyanlashtiri:

Kolmay shaxarda tokatim,
Kishlok chikardim odatim,
Xoxi yayov ,bulsin otim ,
Gox sayr xam darkor ekan.

Muallifning kayfiyati, xolati, atrof-muxitga, kishilarga Munosabati «Sayoxatnoma»baytlarida yakkol sezilib turadi. Masalan, shoir Shoximardon tomon yul olar ekan, kitobxonni Ultarma, Durmoncha, Burbalik, Ok yer, Roshidon, Zoxidon, Oltiarik, CHimyon, Vodil kishloklari bilan tanishtiradi, ularning xar birini ta'rif-tavsif etadi.

Savollar va topshiriklar;

1.Mukimiy ijodining uziga xosligi nimada ?
2.Mukimiy qanday xajviy va satirik asarlar yozgan?
3.Mukimiy gazallari xakida nima deya olasiz?
4.Mukimiy sayoxatnomalari xakida ma'lumot bering?
5.«Ot», «Loy», «Aroba» yumorlarining badiiy xususiyatlarini ayting?
6.«Oshik bulubman» gazalini yod oling va ayting?

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O'zbek adabiyoti tarixi, Toshkent 1983 yil. N. Mallayev, N. Karimov muallif.
2. O'zbek adabiyoti. Toshkent 1999 yil. «Ukituvchi» nashriyoti. B. Kosimov, N. Jumaxujayev muallifligida.

PDF created with pdfFactory trial version www.pdffactory.com

9-MA’RUZA

MAVZU: MUXAMMAD SULAYMON UGLI FUZULIY IJODI.

REJA:

1. Fuzuliyning xayoti
2. Fuzuliyning 16-asr turkiy she’riyatiga kushgan xissasi.
3. Fuzuliy ijodi va uning yezgan asarlari.

Muxammad Sulaymon ugli Fuzuliy Sharkni ng mashxur shoirlaridandur.

U 1498-yilda Irokning Karbalo shaxrida tugilgan. Karbalo ancha mashxuryurt. E.Voxidov «Fuzuliy xaykali koshida» she’rida kuyidagi misralarni keltirgan.

Yellar bir dakika tuxtang esishdan
Sernavo bulbullar sayramang bir oz
Karbalo dashtida yaev kezishdan
CHarchab tin olmokda Fuzuliy ustoz.

Shoir Karbalo shaxrida ziyeli oilasida dunega keladi.

Bu shaxarda shoir usib ulgayadi. Bogdoddan 85 chakirim masofa uzokda joylashgan.Karbalo va Bogdod atrofida ozarbayjonlar juda kup bulgan.

YOsh Muxammad shior sifatida Bogdodda voyaga yetgan.Uning Fuzuliy taxallusi yeniga Bogdodiy kuniyasining ketishi ana shundanBulajak shoir maktab madrasada kunt bilan ukiydi.Bogdodda barcha islom shaxarlaridagi kabi she’r va shoirning martabasi baland bulgan Fuzuliy A. NAVOIYGA juda katta ixlos bilan karardi. Uning ijod yulida xam Navoiy bilan bir kadar uxshashlik bor Masalan, u xam uz ijodini forsiy tilda boshlagan ,sung ona tiliga utgan. Darvoke , uning ustozi Xabibiyning kizini yaxshi kurib kolganini, unga atab she’rlar yezganini nakl kiladilar.Shoir xayoti davomida sayexatlarda kup bulmagan Buyuk shoir 1556 –yilda vabo kasalligidan vafot etadi.

XVI asr turkiy sher’iyatida unga kiyes etgulik ikkinchi shoirni topib bulmaydi. U avvalo zabardast, lirik shoirdir. Yuzlab extirosli gazallar yozgan, dev- onlar tuzgan , turkiy she’rning buyuk Navoiydan keyi n kadru e’tiborini yuksak sharaf va mas’uliyat bilan ximoya etgan shoirdir.

Shoir lirikaning xiilma –xil janrlarida barakali ijod etdi.Ayniksa, gazalga aloxida ixlos va muxabbat bilan karadi, uni iste’dodga me’zon bildi.

Gazaldur safobaxsh axli nazar
Gazaldur guli bustoni xunar
Gazal bildurur shoirning kudratin
Gazal oshirur nazming shuxratin. - deb yezadi.

Shoir she’r zavkini baaland kuyadi. CHiroyli , ta’sirchan she’rdan zavklana bilishni, guzal tasbixu tasvirni xis kilishni muxim insoniy fazilat deb biladi.Xush she’rning uzi nima? She’r uningcha, shunday bir dilbar ma’shukadirki, xusn maloxati guzal suz ifodadir. Darxakikat, she’rda xam asos va ma’no bor uning shakli va sura’ti ikkinchi darajali.Fuzuliy ishki yenib turgan ishkdir. U shunday bir oxangki, boshdan oxirigacha eng utkir

PDF created with pdfFactory trial version www.pdffactory.com

ranglar tanlab olingan. Shuning uchun xam bu ishk u bilan tanishgan xar qanday ukuvchi kalbini larzaga sola oladi. Mana shoirning mashxur baytla ridan biri.

Maxshar kuni kuram deram ul sarvi komat
Gar anda xam kurinmasa, kel kur kiymat.

Rivoyatga kura, dune oxir buladigan sunggi kunda tamomi olam, ya'ni barcha bir joyga jam buladi. Uliklar xam kuzgalib, jonlanadilar. Shoir bu duneda topa olmagan yorini usha kuni kurmok ummidi bilan yashaydilar. Zora usha kuni kursa, agar usha kuni kurmasa, kiyemat shundan boshlanadi.Fuzuliy ijodi turkiy xalklar adabiyoti tarakkiyetiga goyat katta ta'sir Kursatadi O'zbek she'riyatida undan ilxom olmagan biror shoirni topish kiyin.Uning nomi buyuk Alisher nomi bilan yenma- yen kelgan.El orasida «Fuzuliyxonlik» davralari bulgan Shoirlarimiz uning gazallariga yuzlab, minglab muxammaslar bitganlar. Shoir vafotining 400 yilligi nishonlangan 1958- yil uning devoni bizda bosilib chikdi.1968 yil tanikli olim va shoir Xamid Rasul tashabbusi bilan shoirning ikki jildlik asarlari nashr etildi. Fuzuliy umri davom ida kuplab asarlar yezgan.

Masalan , uning»Xaft jom», «Anisul kalb» , «Matla'- ul e'tikod», «Rindu-zoxid» kabi falsafiydostonlar,»Sixxat va maraz», «Bangu boda»,»Suxbat ul-asmor» kabi majoziy asarlarini olish kifoya.

Shoir uz asarlarida iloxiy va duneviy sevgini bab barobar kuylaydi.

Birok uning»Layli va Majnun» dostoni xakida bunday gapni aytib bulmaydi.Shoir bu xakda uz maksadini ochik bayen kiladi.

Tutsam talabi xakikati roxi majoz
Afsona baxona -la arz etsam roz
Layli sababi - da vasfin etsam ogoz
Majnun tili ila etsam izxori niyez.

Darxakikat, Layli bu shoir uchun Olloxdir. 1537yilda yozilgan bu dostonning Uz tarixi bor. Fuzuliy buni dostonning mukaddimasida ta'kidlagan.

Asarning mazmuni u kadar murakkab emas. Ikki yosh mauktabda bir- Birlarini sevib koladilar, va shu tufayli Kays Majnun nomini oladi. Atrofdagilar bu muxabbatni anglay olmaydilar, kadrlay olmaydilar.

Lekin ularni bir-biridan ajratishga bulgan barcha urinishlar zoye ketadi.

Oxir oqibat ikki sevishgan nobud buladilar. Tugrirogi, narigi duneda Ular birlashadilar.

SAVOL VA TOPSHIRIKLAR

1. M.Fuzuliy kim?
2. Fuzuliyning turkiy olam da tutgan urni va bu kadar shuxrat topishi nimada?
3. Fuzuliyning falsafiy dostonlari, asarlasri xakida nimalarni bilasiz?
4. Shoirning «Layli va majnun» dostoni xakida ma'lumot bering.

PDF created with pdfFactory trial version www.pdffactory.com

11-MAVZU
Hamid Olimjonning hayoti va ijodi
(1909-1944)

Reja:

1. **Hamid Olimjonning hayoti va ijodi.**
2. **She'riy asarlari.**
3. **Hamid Olimjon baht va shodlik kuychisi.**

Tayanch iboralar: Hamid Olimjonning adabiy merosi * Shoir ijodining o'rganilishi * Hayot va ijod yo'li * Shoir lirikasining g'oyaviy badiiy xususiyatlari * O'zbek xalq ijodi va Hamid Olimjoning liroepik asarlari * Shoir ijodining ahamiyati.

Lirika — har bir milliy adabiyotning xalq ommasi tomonidan sevib o'qiladigan turi. Biz o'zbek adabiyoti deganda, birinchi navbatda, Navoiy g'azallarini, rus she'riyati deganda Pushkin she'rlarini ko'z oldimizga keltiramiz va bu g'azal-u she'rlar qulog'imiz ostida jaranglay boshlaydi.

XX asrda o'zbek she'riyati an'anaviy aruz vaznidan xalq ijodi uchun xarakterli barmoq vazniga o'tganida, Cho'lpon „Go'zal" singari so'lim she'riari bilan yangi o'zbek lirikasini boshlab berdi. Uning barmoq vaznida yozilgan lirik she'rlari o'zbek adabiy tilining imkoniyatlari kengligini, o'zbek she'riyatining esa shakl va vositalarga boyligini namoyish etdi. Cho'lpondan keyin o'zbek lirikasining eng yaxshi namunalari uning izdoshlari tomonidan yaratildi.

O'zbek lirikasi taraqqiyotiga ulkan hissa qo'shgan shoirlar orasida Hamid Olimjon ijodi alohida ajralib turadi.

Hamid Olimjon faqat lirik shoirgina bo'lib qolmay, „OyguI va Baxtiyor", „Semurg'", „Zaynab va Omon", „Roksananing ko'z yoshlari" singari dostonlari, „Muqanna" she'riy tragediyasi bilan ham mashhur. U ayni paytda tarjimon va adabiyotshunos ham bo'lgan.

Shoirning hayot va ijod yo'li; Hamid Olimjon 1909- yil 12-dekabrda Jizzax shahrida tug'ildi. To'rt yoshida otasi vafot etgach, bobosi qo'lida tarbiyalandi. Azim bobo xatli-savodli kishilardan bo'lib, mashhur baxshi Fozil Yo'ldosh o'g'li jizzaxlik do'st-yorlari huzuriga mehmon bo'lib kelganida ining uyiga ham tushar va shunday kunlarda Abdulhamid bobosi pinjida o'tirib, baxshining do'mbira jo'rligida aytgan doston va termalarini butun vujudi quloq bo'lib tinglar edi. Bo'lajak shoirning onasi Komila aya esa xalq ertaklarining „kon"i bo'lib, Abdulhamidning adabiyotga bo'lgan havasi shu ikki manbaning ta'sirida oshgan.

Bo'lajak shoirning shakllanishida yana bir muhim omil bor. Bu 1916-yil Jizzax qo'zg'olonidir. Jizzax shahrining to'pga tutilishi, Abdulhamid yashagan qo'rg'onning yer bilan yakson etilishi, boshqa jizzaxliklar qatori, ular oilasining ham cho'1-u biyobonga haydalishi uning murg'ak ongida iz qoldirmay qo'ymadi. U bolalik

PDF created with pdfFactory trial version www.pdffactory.com

kezlaridayoq dunyoda sharqirab oqqan soy-u beg'ubor osmondan boshqa zulm va zo'ravonlik ham borligini ko'rib, sezib o'sdi.

Abdulhamid 1918-1923-yillarda Jizzaxda ochilgan to'liqsiz o'rta maktabda, 1923—1928- yillarda Samarqanddagi o'zbek bilim yurtida, 1928—1931- yillarda O'zbekiston pedagogika akademiyasida o'qib, oliy ma'lumotli bo'ldi. U dastlabki mashq sbe'rlarini 1925-yilda, bilim yurtida o'qib yurgan kezlarida yoza boshladi. „Kimdir" deb nomlangan ilk she'ri esa 1926- yili „Zarafshon" gazetasida bosildi. Ko'p o'tmay, u Hamid Olimjon imzosi bilan kattagina „Ko'klam" she'rlar to'plamini e'lon qildi (1929). Shundan keyin uning „Tong shabadasi" hikoyalar to'plami (1930), „Olov sochlar" (1931), „Poyga" (1932), „She'rlar", „Daryo kechasi" (1936), „Baxt" (1940) kabi she'riy kitoblari e'lon qilindi. Hamid Olimjon urushgacha bo'lgan davrda iste'dodli shoir sifatida shuhrat qozondi,

1931- yili Hamid Olimjon pedakademiyani tugatib, Toshkentga ko'chib keldi. „Yosh leninchi" gazetasida, „Qurilish" va „O'zbekiston sho'ro adabiyoti" jurnallarida mas'ul kotib lavozimida xizmat qildi. 1932 — 1937- yillarda, „millatchi" sifatida ishdan haydalguniga qadar Madaniy qurilish ilmiy-tekshirish institutida ishladi. Qatag'on to'lqinlari biroz susaygach, 1938- yilning boshlarida Hamid Olimjon o'quv-pedagogika nashriyotiga ishga olindi. o'sha yilning noyabrida yangi tashkil etilgan Navoiy komitetiga mas'ul kotib bo'lib ishga kirdi. 1937-yil aprelida esa O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi boshqaruvining kotibi etib tayinlandi.

Ikkinchi jahon urushining boshlanishi bilan Rossiya, Ukraina va Belorussiya kabi dushman bosib olgan yoki bosib olishi mumkin bo'lgan respublikalardan ko'plab yozuvchi, adabiyotshunos va tarixchi olimlar, institut va nashriyotlar O'zbekistonga ko'chirib keltirildi. Hamid Olimjon shu yillarda o'zining katta tashkilotchilik iste'dodini namoyish etib, bu ijodiy kuchlardan o'zbek adabiyotining rivojlanishi yo'lida, mumtoz va zamonaviy o'zbek yozuvchilari asarlarining rus tiliga tarjima va nashr etilishida samarali foydalandi.

Hamid Olimjon ijodi ayni gullab-yashnagan bir davrda, 1944-yil 3-iyulda avtomobil halokati natijasida vafot etdi.

Hamid Olimjonning adabiy merosi, she'riyatdan tashqari, hikoya va ocherklar, „Muqanna" va „Jinoyat" pyesalari, adabiy-tanqidiy maqolalar va tatjimalardan iborat bo'lib, ular shoirning o'n jildlik „Mukammal asarlar to'plami"da e'lon qilingan.

Hamid Olimjonning she'riy asarlari.

Hamid Olimjonning she'riy ijodi 30- yillarning boshlarida shakllanib, shu davr ruhini o'ziga singdirgan. Uning „Temir qonun", „Nima bizga Amerika?", „Baxtlar vodiysi" singari she'rlari va „o'Iim yovga" dostonida sinfiy kurash, sotsialistik qurilish ishlari avj olgan davr o'z aksini topgan.

Lekin 30- yillarning o'rtalariga kelib, Hamid Olimjon ijodida „ko'ngil lirikasi" namunalarining paydo bo'lishi bilan uning lirik iste'dodi chaman gullari bilan ochila boshladi. Hamid Olimjon shu davrda yaratilgan eng yaxshi she'rlari bilan o'zbek lirikasiga go'zal insoniy tuyg'u va kechinmalar, tabiat manzaralari tasvirini olib kirdi, o'zbek she'riyatining badiiy imkoniyatlarini boyitib, unga hamidona musiqiy latofat va joziba bag'ishladi.

PDF created with pdfFactory trial version www.pdffactory.com

Hamid Olimjon lirikasi o'zbek shoirlarining keyingi avlodi uchun badiiy mahorat maktabi bo'Iib xizmat qildi. „O'rik gullaganda" Hamid Olimjon lirikasining eng mashhur namunalaridan biri „O'rik gullaganda" she'ridir. Bu she'rning badiiy tomonlarini yoritishdan avval uning yaratilish tarixi to'g'risida bir og'iz so'z aytish joiz, deb o'ylaymiz.

1937- yilning mart oyida Hamid Olimjon O'zbekiston hukumat delegatsiyasi tarkibida Qozog'istonga borgan. Qardosh respublikaning o'sha kezlarda bo'lib o'tgan tantanalarida ishtirok etib, o'sha yerda „Qozog'iston" degan mashhur she'rini yozgan va o'qib bergan. Keksa qozoq oqini bilan uchrashib, uning baxt va saodat sohilidan chetda kechgan hayoti bilan tanishgan.

Hamid Olimjon qardosh do'stlar diyorida bo'lgan kunlarda Olma-ota qalin qor gilami ostida, chirsillama qish havosi bilan nafas olayotgan edi. Shuning uchun ham mart oyining so'nggi kunlarida Toshkentga qaytgan shoir o'z hovlisidagi bir tup o'rikning chaman bo'lib ochilib turganini ko'rib, ilhom og'ushiga g'arq bo'ladi:

Derazamnmg oldida bir tup
O'rik oppoq bo'lib gulladi.

She'rning bu dastlabki satrlarida shoir o'ziga qattiq hayajon bag'ishlagan, hatto eng mashhur she'rining maydonga kelishiga sababchi bo'lgan voqeani shunday tasvirlaydi. Bu tasvirda shoirni qurshagan his-hayajondan bironta belgisi ham yo'q. Bayt, xuddi gazeta xabaridek, quruq faktning qaydidan iborat. Lekin Hamid Olimjon she'rning keyingi bandlarida o'rikning gullab turgan manzarasini chizar ekan, shoirona latif obrazlar va ifodalardan foydalanadi. Natijada she'rga sekin-asta bahor nafasi kirib kela boshlaydi:

Novdalarni bezab g'unchalar Tongda aytdi hayot otini Va shabboda qurg'ur ilk sahar olib ketdi gulning totini...

Erta bahorda ochilgan o'rik gullarini ko'rganmisiz? O'rik gullaridagi pushti bargchalarning bahor shabadasida uchib, chor atrofga to'ziganini-chi? Tevarak-atrofni to'ldirib yotgan pushti bargchalarni ko'rganingizda, bu manzarani tabiatning go'zal bir holati sifatida idrok etganmisiz yoki u sizda ma'yusona va hazin bir kayfiyat uyg'otganmi?..

Hamid Olimjonning lirik qahramoni yer bilan bitta bo'lib sochilib yotgan gul bargchalarini ko'rib, noxush xayollarga beriladi. Uning nazarida, gul bargchalarining kuz xazonidek sochilib yotishi dilga qandaydir g'ashlik bag'ishlaydigan manzaradir. Lirik qahramon „shabboda qurg'ur"ning „gulning toti"ni olib qochishiga allaqanday shubha bilan qaraydi.

Ehtimol, Hamid Olimjon shu she'rni yozayotgan paytida to'rt yoshida, murg'ak bolallk paytida otasidan judo bo'lganini eslagandir. Ehtimol, boyagi baxt nimaligini ko'rmay ulg'aygan qozoq oqini uning yodiga kelgandir. Har qalay, shoir har bahorda yellarning „gul toti"ni olib qochishini xayoldan o'tkazib, bunday yozgan:

Mayli, deyman va qilmayman g'ash, Xayolimni gulga o'rayman; Har bahorga chiqqanda yakkash, baxtim bormi, deya so'rayman.

Hamid Olimjonning shu yillarda yozgan she'rlarida baxt va saodat mavzusi yetakchilik qiladi. Uning uchun shu davr lirikasida „baxt" va „saodat" so'zlaridan

PDF created with pdfFactory trial version www.pdffactory.com

faolroq, jozibaliroq, lazzatliroq so'z bo'lmagan. Aslini olganda, ota-onasi va aksar qarindosh-urug'larining umri qayg'u va alamda kechgan, o'zi esa endigina yigirma sakkiz yoshga kirgan yigit uchun baxt eng muhim hayotiy masala, „Baxtim bormi?" degan savol esa „Kelajagim qanday? Hayot menga kulib boqadimi?" degan jumboq bilan baravardir. Shuning uchun ham tabiat tasviriga bag'ishlangan bu she'rda 1937-yildagi Hamid Olimjon uchun eng muhim masala baxt masalasi birinchi o'ringa chiqadi. o'rik gullari bilan shoirning, lirik qahramonning baxti bir olmaning ikki tarafiga aylanib qoladi-qo'yadi. Lirik qahramonni hayajonlantirgan, qiynagan savolga nafaqat shabboda, balki qushlar ham, nafaqat qushlar, balki hamma narsa „Baxting bor!" deb roz aytgandek bo'ladi, Faqat baxtni maqtagan ovoz u yurgan bog'larni to'ldirib yuboradi:

Mana senga olam-olam gul, Etagingga sig'ganicha ol. Bunda tole har narsadan mo'l, to o'lguncha shu o'lkada qol.

Umrida hech gul ko'rmay yig'lab o'tganlarning haqqi bor senda. Har bahorni yig'lab qarshilab ketganlarning haqqi bor senda...

Ana shu tarzda chaman bo'lib ochilgan o'rikgullari baxt mavzusi bilan tutashib, katta falsafiy ma'no kasb etadi.

She'r yana yuqoridagi ikki satr bilan tugab, o'zaro qoliplangan.

Bu she'rda olg'a surilgan baxt mavzusidan, tabiat manzarasi tasviridan tashqari, bizni o'ziga jalb etuvchi yana bir narsa bor, bu—she'rga badiiy joziba bag'ishlab turgan shakl, musiqiy ohang va yoqimli bir ruhdir. She'rning har bir bandidagi a-b-a-b tarzida uyushgan qofiyalar, bahor va gullar so'zlarining so'nggi bo'g'inlaridagi ohangdosh tovushlaraing badiiy matn davomida leytniotiv o'laroq takrorlanib turishi (takror, beor, bormi, bor, bor, bahor; sahar, har, bo'lar, yuzlarimni, yellar, chiyillar, qarshilar, so'ylar, bog'larga, to'lar, narsadan, o'tganlarning, qarshilab, ketganlarning va hokazo), so'zidagi b, h, r tayanch tovushlarining butun misraga sochilib, bahor „vals"ini chalishi (Har bahorda shu bo'lar takror...), ayrim misralarda tasodifan uchrashgan, ammo badiiyat qonunlari asosida shakllangan tovush tovlanishlari (mayli deyman va qilmayman g'ash", „yuzlarimni silab siypalab va hokazo) Hamid Olimjon she'riga ajib bir musiqiy tarovat va joziba bag'ishlaydi.

Mazkur she'rning badiiy latofati ham xuddi shundadir.

Ofeliyaning o'limi" Hamid Olimjon lirikasining durdonalaridan yana biri „ofeliyaning o'limi"dir, She'r hozirgi o'zbek Milliy teatri sahnasida „Hamlet" spektaklining qo'yilishi munosabati bilan 1936-yilda yozilgan. o'zbek sahnasining go'zal yulduzlaridan biri Shohida Mahzumova mazkur spektaklda Ofeliya obrazini shunday qoyilmaqom qilib yaratgan ediki, Hamid Olimjon, shoira Zulfiyaning aytishicha, uning ijrosidan uzoq vaqtgacha qattiq hayajonda yurgan. Ammo she'rni o'qir ekanmiz, unda ijrochini emas, balki Ofeliyaning o'zini butun go'zalligi, dardlari, armonlari va fojiasi bilan ko'rgandek bo'lamiz.

She'r to'rt qismdan iborat. Birinchi qismda shoir es-hushidan ayrilib, bir dasta oppoq gulni quchib yurgan Ofeliyaga qarab: „orzuying bor kuylashga, lekin qalbingdan tarqalar bir ma'yus va g'amgin sazo...", degan so'zlar bilan murojaat etadi. Bor-yo'g'i to'rt satrdan iborat bu birinchi qismdan keyin shoir Ofeliyaning baxtsiz

PDF created with pdfFactory trial version www.pdffactory.com

qismatiga sherik bo'lgan, uning g'am va alamdan bichilgan libosiga kirib olgan kishidek falakdan zorlanadi, unga husn va chiroy berish bilan birga hayotini azob va uqubat bilan zaharlagan zamondan shikoyat qiladi, shu zamonga, tabiatga g'azab o'tlarini sochadi:

Javob berib ko'r-chi, nomard tabiat,
Bunchalik go'zalni nechun yaratding?!
O'zing gunohkorsan, osiysan behad,
Nechun yaratding-u o'tlarga otding?
Hali sevishmoqda shumidir ma'no?
Faqat azob bordir qismatda, nahot?
Nahotki, sevgiga shudir tamanno?
Nahot go'zal uchun faqat, faqat dod!..

Lirik qahramonning ko'ksini to'ldirib yuborgan hislar shunday olovlanib, ko'kka sapchiydiki, natijada unda paydo bo'lgan zamondan, tabiatdan norozilik motivlari katta ijtimoiy sado kasb etib, taqdirga qarshi isyon darajasiga qadar ko'tariladi.

She'rning uchinchi qismiga Hamlet obrazi kirib keladi. Shoir Hamletga ham Ofeliya obrazi orqali yondoshadi. Ofeliyaning muhabbati unga hayot va qanot bag'ishlagan paytlarni eslaydi. Uning do'zax o'tlarida kuyib yonayotgan hozirgi holatiga achinadi:

Faqat netmak kerak, bordir na chora,
Sevguvchi yurakni qurshasa balo?
Butun olam ko'zga esa qorong'u,
Balolarga Hamlet esa mubtalo?

Shubha otashida yonar tafakkur,
Dunyo bir g'amxona, „Dunyo zindon",
Yo'qdir yuraklarni yoritgali nur,
Zanjirdadir sevgi, qafasdadir jon.

Ushbu she'r Hamid Olimjonning boshqa lirik she'rlaridan shu narsa bilan farqlanadiki, unda his-tuyg'u va kechinmalar kurashidan iborat lirik sujet bilan birga fikrning harakati, olovlanishi, isyonga aylanishi va so'nib, itoat shakliga kirishini ko'ramiz. Yana shu narsa e'tiborga sazovorki, his-tuyg'u bilan kechinma qaysi bir yerda tugab, so'ng o'z o'rnini fikrga bo'shatib bermaydi; ular yonma-yon harakat etadi va his-tuyg'u fikr bilan payvandlashib ketadi. Mana, nihoyat, she'rning so'nggi, to'rtinchi qismi. Yovuzlik, adolatsizlik o'z ishini qilgan Ofeliya halok bo'lgan. Lirik qahramonni qurshagan isyon o'ti ham... o'chgan.

Ko'ngil gulshanini qopladi xazon,
Yo'qoldi shunchalik bebaho sevgi.
Shu bo'ldi bokira, dunyo ko'rmagan
U yoqut lablarning qora taqdiri.
Sevgi ko'klarida uchuvchi lochin
Arshidan yiqildi va ko'hna dunyo
Butun armonlari kul qilgan otash

PDF created with pdfFactory trial version www.pdffactory.com

O’zi bo’lib qoldi sevgiga gado.

Shoir nazarida, Ofeliyaning o’limi bilan go’yo dunyoda muhabbat daraxti bir umrga qurigandek, Tohir va Zuhralar, Romeo va Julyettalar dunyoga boshqa kelmaydigandek bo’lib tuyuladi. „Butun armonlarni kul qilgan" bu ko’hna dunyo, shoir nazarida, sevgining gadosi bo’lib qoladi,

Bu she'r kitobxonni, „O'rik gullaganda" she'ridek, badiiy tomonlari bilan, musiqiy latofati bilan emas, balki his-tuyg’u va kechinmaning to’xtovsiz ravishda kuchayib, olovlanib borishi bilan maftun etadi. Shoir Ofeliyaning o’limini tasvirlash bilan dunyoda muhabbatdan go’zal va buyuk narsa yo’qligini o’z qalbining, lirik qahramon qalbining shunday to’lqinlari bilan tasvirlab beradiki, biz pirovardida she'rni o’lgan muhabbatga marsiya emas, balki qasida sifatida idrok etamiz. She'rning hayotbaxsh qudrati ham shundadir.

Sevgi Hamid Olimjon ijodining yetakchi mavzularidan biri. Agar shoirning bir qator she'rlarida rafiqasi Zulfiyaxonimga nisbatan muhabbati tasvirlangan va bu she'rlar ham Hamid Olimjon lirikasining go’zal na’munalaridan hisoblansa, „Ofeliyaning o’limi" va „Sevgi" she'rlari bu qadar avtobiografik asosga ega emas. Shoir bu she'rlarida sevgi mavzusini boshqa kishilar taqdiri orqali yoritadi.

Hamid Olimjonning Ikkinchi jahon urushi yillarida yozgan she'rlaridari biri „Sevgi" deb atalgan. Bu she'rda tasvirlanishicha, lirik qahramon,xuddi xalq dostonlarining qahramonlari singari, urush maydonlarida jang qilayotgan yori ortidan harb so’qmoqlariga yo'l oladi.

Biz yuqorida „Sevgi" she'rida tasvirlangan yigit va qiz obrazini folklor asarlari qahramonlariga bejiz muqoyasa qilmadik. Negaki, bu she'rni bugun, oradan oltmish yildan ziyod vaqt o’tgandan so’ng, boshqa tarixiy-ijtimoiy va madaniy-ma'naviy sharoitda yashayotgan kitobxon tushunishi uchun unda Hamid Olimjonning folklor poetikasiga xos unsurlardan samarali foydalanganligini, albatta, e'tiborga olishi lozim.

Avvalo shuni aytish kerakki, Hamid Olimjonning urush davri lirikasida jiddiy o’zgarish ro'y berdi. Bu davrda uning she'rlarida barmoq vaznining xalq og’zaki she'riyatiga xos ko’rinishlaridan tashqari, xalq ijodiga xos Alpomish, Go’ro’g’li, Avaz obrazlari paydo bo’ldi, xalqona ohang va milliy ruh, ayniqsa, kuchaydi.

„Sevgi" she'rining asosini tashkil etgan lirik sujet yorning urushda jon olib, jon berayotgan yigitni izlab, yo’lga chiqishi, turli qiyinchilik va xavf-xatarlarga duch kelishi folklor asarlariga xos sujet chizig’idir. To’g’ri, urush yillarida o’zbek ayollari ham, mashhur snayper Zebo G’aniyeva singari, frontga borganlar. Lekin Zebo singari frontchi qizlarda frontdagi erlariga hamroh va madadkor bo’lish emas, balki dushmanga qarshi kurashish, vatanni ozod etish istagi ustuvorlik qilgan. Hamid Olimjonriing talqinicha, she'rda tasvirlangan yor sevgan yigiti yoki eriga madadkor bo’lish, uni o’z muhabbati taftida saqlash istagi bilan frontga yo'l oladi. Bunday talqin, boya aytganimizdek, xalq qahramonlik dostonlariga xos an'anadan foydalanishning yorqin namunasidir.

Lekin Hamid Olimjonning ustaligi shundaki, u Ikkinchi jahon urushida nafaqat bepoyon mamlakatning taqdiri, balki oshiq va ma'shuqalar muhabbatining taqdiri ham

PDF created with pdfFactory trial version www.pdffactory.com

hal bo’layotganini aytadi. Shoir frontga yo'l olayotgan yigit tili bilan qizga bunday so’zlarni aytadi:

Butun yoshligimiz jangdadir butun,
Jangda yechilmoqda sevgi qismati.
Jangdadir yigitlar, jangdadir qizlar,
Havoda uchadi mahbublar xati,

Yigit vatanparvarlik ruhidagi shunday so’zlarni aytib, „Agarda qaytmasam shu mendan yodgor", deb qizga „bir tutam gul" beradi.

Gul — romantik she'riyatning doimiy obrazlaridan biri. Xalq og’zaki ijodi namunalarida ham, yozma adabiyotda ham gul muhabbat timsoli sifatida ishtirok etib kelgan. Hamid Olimjonning romantik ruh bilan yo’g’rilgan she'riyatida ham gul o’zida shunday ma'noni anglatadi. Lekin sujetning rivojlanishi bilan gul urushning dahshatli guldiraklari ostida kitobxon nazaridan qochadi.

Dushman qattol, urush dahshatli edi. Sevimli yigitisiz yashashni yashash deb hisoblamagan yor (Menga ne kerakdir bu yolg’iz qolish ? Sensiz, ololmasman aslo men nafas) uning ortidan urush maydonlari sari yo'l oladi:

Orqangdan qolmasdan jo’nadim jangga,
Qo’zi ketgan kabi qo’yning izidan,
Go’yo quyosh oyni kuzatganiday,
O’t bo’lib orqangdan kezmakdaman man.

Sen otash ichida urasan javlon,
Dushman qolmasin deb sevgan elimda.
Men ham qasos olib to’kmoqdaman qon,
Elim va yorimning nomi dilimda.

Shoir ana shu satrlarda yor ma'naviy olamining yuksakligini, intilishlarining el va yurt taqdiri bilan bog’liqligini nafis bir yo’sinda, kitobxonni ishontirarli bir tarzda ochadi. Biz Ikkinchi jahon urushining oshiq va ma'shuqalar muhabbati uchun sinov maydoni emasligini unutib qo’yamiz, yorning ruhiy olami va intilishlaridagi pokizalik va ulug’vorlik bizda unga nisbatan hurmat tuyg’ularini uyg’otadi. Hamid Olimjon yigit va qiz taqdiri bilan bog’liq dramatik voqealar tasviri orqali kitobxonga urushning dahshatli voqea ekanligini ham eslatib turadi. U oshiq va ma'shuqaning jang maydonlarida uchrashishi tarixiy haqiqatga soya tashlashi mumkinligi uchun tasvir oqimiga davr haqiqati bilan bog’liq motivni kiritadi.

Yor, g’oyibona bo’lsa-da, yigitga bunday so’zlarni yo’laydi:

Senga yuborganim otashin bo’sa
Yengil shabbodadek uchar havoda,
Jang bo’lgan joylardan labingni izlar
Va ba'zan darbadar kezar samoda.
Balki uchrashmasmiz biz endi mangu,
Bo’samiz ham qolar balki sargardon,
Lekin sevishganlar qaytmas o’limdan,
Lekin mangu qolar ikki tomchi qon.

PDF created with pdfFactory trial version www.pdffactory.com

Agar she'rni diqqat-e'tibor bilan o'qisak, unda romantik tasvir bo'yoqlari bilan birga realistik unsurlar ham o'qtin-o'qtin ko'rinib turadi. Hamid Olimjon badiiy tasvirning bu ikki usulini o'zaro uyg'unlashtirib yuboradi.

Millionlab kishilar halok bo'layotgan urushda yigitning ham, qizning ham omon qolishi mahol. Yor, sevimli yigiti singari, o'limdan qo'rqmaydi, aksincha, „o'zidan qo'rqmagan erlar qoni" „zafar yorlari"ni yoritishi mumkinligidan o'ziga yupanch oladi.

Xullas, yor muqarrar o'limning anqib turgan nafasi oldida umidbaxsh tuyg'ularga burkanadi. O'zining va yigitning qoni behuda ketmasligiga ishonadi:

Bug'doy boshog'iday ko'kka intilib,
Men shunda tuproqdan ko'tararman bosh.
Sening qonlaringdan o'sar qizil gul,
Yoqutga aylanar soylardagi tosli.

She'r muqaddimasida zikr etilgan gul obrazi ana shu tarzda yana jilva beradi,ammo bu safar u jangda to'kilgan qondan unib chiqqan gul shaklida ko'z oldimizda gavdalanadi.

Hamid Olimjon urush davrining qonli muhri bosilgan bu she'ri bilan insonga xos buyuk fazilat sevgi va muhabbatni ko'klarga ko'taradi.

Biz Hamid Olimjonning „Sevgi" she'rida oliyjanob tuyg'ular favvorasi otilib turganini ko'ramiz. Bu, nafaqat yorga, balki, birinchi navbatda, taqdiri xavf-xatar ostida qolgan vatanga bo'lgan muhabbat tuyg'ularidir. She'rning lirik qahramoni (yor) qoni vatan ozodligi yo'lida to'kilajagini o'zi uchun baxt va sharaf, deb biladi. „Jismimiz yo'qolur, o'chmas nomimiz, g'alaba kunida bo'lurmiz biz ham", deb umid qiladi u.

Bu satrlarda har ikkala vatanparvar oshiq va ma'shuqaning e'tiqodi o'z ifodasini topgan.

Ming afsuslar bo'lsinki, hozirgi iqtisodiy-ijtimoiy sharoitda Hamid Olimjonlar jo'shib kuylagan muhabbat gullari o'zining bahoriy ifori va ajabtovur ranglarini yo'qotib bormoqda. Lekin kelajagiga ishongan, o'z vatanining ravnaqi yo'lida mehnat va kurashga tayyor avlodlar uchun muhabbat, xuddi vatanparvarlik, insonparvarlik, ezgulik, mehr va muruvvat singari, abadiy qadriyatlar bo'lib qolishi lozim.

Hamid Olimjon so'zi bilan aytiladigan qo'shiqlar orasida „Kuygay" qo'shig'i alohida e'tibotga sazovor.

Ayrim adabiyotshunos olimlar „Kuygay"ni Hamid Olimjonning aruz vaznida yozgan birdan bir she'ri, deb hisoblaydilar. Holbuki, shoir 1942- yilda „Muqanna" she'riy tragediyasini tugatganidan keyin o'sha kezlarda Toshkent viloyatining Yangiyo'l tumanida tashkil etilgan musiqali drama teatri uchun mazkur asarning musiqiy nusxasini tayyorlab bergan va bu asarga aruz vaznida bitilgan birqancha g'azallarni kiritgan. „Kuygay" g'azali ham „Muqanna" musiqali dramasi uchun yozilgan qo'shiq matni bo'lib, u spektaklda Guloyim va Muqannaning dueti tarzida ijro etilgan.

„Kuygay" qo'shig'i „Muqanna" musiqali dramasiga kuy bastalagan mashhur o'zbek kompozitori va hofizi Yunus Rajabiy hamda uning farzandi Hasan Rajabiy

PDF created with pdfFactory trial version www.pdffactory.com

ijrosida xalqimiz o’rtasida mashhur bo’lgan. Hamid Olimjonning bu mashhur g’azali hozir ham ko’plab xushovoz xonandalar ijrosida aytilib keladi. g’azal bunday misralar bilan boshlangan:

So’zingning sharpasi tekkanda olam bob, bob kuygay,
Dengizlar, daryolar, hattoki ko’llarda xubob kuygay.
Kamondekqoshlaring, kipriklaringdin o’q otar doim,
Sening yoding bilan tinmay hama noz-u itob kuygay.

g’azal aruz she'riy tizimining hazaji musammani solim bahrida yozilgan bo’lib, undagi uzun va qisqa hijolar tartibi quyidagi shaklga ega:

Mafoilun mafoilun mafoilun mafoil
V--------- V---------V---------V--

Hamid Olimjonning bu g’azal uchun 15 hijolik aruz vazni bahrlaridan birini tanlashida, bizningcha, mumtoz o’zbek ashulalarining mohir ijrochisi Yunus Rajabiyning, shuningdek, Muqanna va Guloyim partiyalarini ijro etgan artistlarning ovoz diapazoni e'tiborga olingan. Shuning uchun ham yorning go’zalligini sharaflovchi, yigitning unga bo’lgan beadad muhabbat tuyg’ularini ifodalovchi so’zlar shodasining xiyla uzun bo’lgani sezilib turadi. Ammo g’azal o’qish uchun emas, balki qo’shiq sifatida, aniqrog’i, duet sifatida ijro etish uchun yozilganini unutmaslik lozim. Qolaversa, yor husn-jamolini tasvirlovchi poetik obrazlar (sifatlash, o’xshatish, istiora)ning mubolag’a chashmasiga botirib olinganligi va ma'no-mazmunning teranligi g’azalga ayricha badiiy latofat bag’ishlab turadi.

Hamid Olimjonning lirik she'rlariga xos lirizm uning fuqarolik g’oyalari bilan to’yingan she'rlarida ham jilva berib turadi. Tuyg’ulari noziklashgan, poetik so’zi va uslubi musiqiylik, tasviriylik, ravonlik va yorqinlik kasb etgan shoir 30- yillarning ikkinchi yarmidan boshlab fuqarolik g’oyalarini tarannum etuvchi she'r, ballada va dostonlarida ham badiiy kamolotga erisha boshladi. Uning bunday asarlarida ham kitobxon didi va diliga oziq beruvchi ruh, uning didi va dilini munavvar etuvchi nur paydo bo’ldi. Hamid Olimjon Navoiy va Pushkin gulshanidagi nektardan ruhiy ozuqa olib, hassos shoir sifatida ulg’aydi.

Agar Hamid Olimjonning she'riy ijodini nazardan o’tkazsak, shoirning o’zbek she'riyatiga xos barcha vazn tizimlari (erkin, barmoq, aruz), she'riy shakl (she'r, g’azal, mustahzod, qasida, ballada, she'riy ertak, doston) va vositalardan mohirona foydalanganini ko’ramiz. Shoir o’zbek she'riyatining bu badiiy imkoniyatlaridan samaralari foydalanibgina qolmay, uni yanada kengaytirdi, odatda „Muqanna", „Jaloliddin Manguberdi" singari tragediyalarning ijodiy tarixi to’g’risida so’z borganda, ularning Ikkinchi jahon urushi yillarida jang maydonlarida kurashayotgan va mehnat jabhalarida faoliyat olib borayotgan xalqni jasorat va qahramonlikka chorlash maqsadida, davrning ijtimoiy buyurtmasi sifatida yozilgani aytiladi.

PDF created with pdfFactory trial version www.pdffactory.com

12-MA'RUZA

MAVZU: ERKIN VOHIDOV HAYOTI VA IJODI

Reja:

1.Shoirning hayot va ijod yo'li.
2.Shoir lirikasi.
3.Ruhlar isyoni dostoni.

Erkin Vohidov Farg'ona viloyatining Oltiariq tumanida 1936-yil 28-dekabrida qishloq o'qituvchilari oilasida dunyoga keldi. Otasi Cho'yanmboy Vohidov , onasi Roziyahon davrning obro'li-e'tiborli, ma'rifatli, faol kishilari edilar. Afsus, ular uzoq yashamadilar. Vatan urishida qatnashib, yarador bo'lib qaytgan ota keyinchalik esa ona dunyodan o'tdi; bo'lg'uvchi shoirning opasi va ukasi ham go'dakligida vafot etgan edi. Ikki qisqa umrning yolg'iz yodgori bo'lib Erkin Toshkentlik tog'asi qo'lida qoldi. Uning o'spirinlik , yoshlik yillari Toshkentda o'tdi. Erkin ulg'aygan xonadon ma'rifatga, sanatga, adabiyotga tashna edi, bu xonadonda tez-tez shoir va honandalar ishtirokida suhbatlar bo'lib turardi. Erkin Vohidovdagi nafosatga, she'riyatga mehr va mayl shu xonasdonda, ana shu davrlarda shakillandi. Erkin juda tez qo'l;iga qalam oldi. 7-sinfda o'qib yurganida "Mushtum" jurnalida birinchi she'ri bosildi. O'quvchilik yillari Ostroviskiy nomidagi piyonerlar saroyida shoir G'ayratiy bosh bo'lgan to'garak mashg'ulatlariga qatnashib turardi bu to'garakda havaskor shoir adabiyotdan, she'riyatdan ilk malakali saboqlar oldi.Maktabni tugatgach, Toshkent davlat universiteti filologiya fakultetiga kirib o'qidi.Univeritet ta'limi shoiurning ijodiy tag'dirida chuqur iz qoldirdi, birinchi she'rlar kitobi "Tong nafasi" talabalik yillarida yaratildi. Erkin Vohidov puplisitsik, dramaturk, dostonnavis sifatida barakali ijod qilgan bo'lsa-da, avvalo u lirik shoir sifatida adabiyotga kirib kelgan, xalqimiz qalbidan ham nafis, ham dog'li, isiyonkor she'rlari orqali joy olgan.

Sjoirning ijodi bahs munozaralar ichida kechdi. Shoir o'z qo'lidagi qurol-she'r, uning tabiati, shoirning el-yurt oldidagi burchi- vazifasi xususida ko'p o'ylaydi, she'r va shoir haqidagi fikirlarni bayon etadi. U bular husussida so'z ochganda har doim ijod mashaqqatlarini, shoir bo'lish oson emasligini eslatadi. Uningcha, shoirlik, o'z ona yurtoga, xalqiga, inson zotiga bo'lgan fidoiy mehrning samarasidir. U " Sjoirlik" she'rida yozadi:

Shoirlik bu shirin jondan kechmoqdir,
Limmo-lim fidolik mayn ichmoqdir.
Shoirlik- jigarni ming pora etmoq,
Bag'ri qoni bilan satrlar bitmak.

"Afg'on shoirlariga" she'rida bu fikrni yana hamoydinlashtirib deydi:

Osmonmas, osmonmas shoir yurakka,
Unda tumanlarning dardi, ohi bor.
Unda bu dunyoga yashash murakkab,
Chunki shoir qalbning ishtibohi bor.

PDF created with pdfFactory trial version www.pdffactory.com

Erkin Vohidov dastlab hayot, go'zallik, yoshlik,muhabbat kuychisi bo'lib maydonga chiqdi. Taqdir in'om etgan hayot , saodat ,yoshlik, muhabbat sururini ,hayotdan rizolikni to'lib-toshib kuylaydi .Xalqimiz erishgan yutuqlar, uning shonli tarixi ,qo'lga kiritgan g'alabalarito'g'risida faxr-iftixorga to'la satrlar bitgan .Jumladan, "yoshligim" g'azalida yoshlik sururidan jo'shib yozadi.

Yoshligim, kel kuyga to'lgan
Qalbim oltin sozi bo'l
Men qo'shiq aytay to'lib
Bir lahza jo'r ovozi bo'l

40-50-Yilarda "vul'gar sotsiyologizm" deb atalgan qarash oqiboti o'laroq sevgi, shahsiy intim kechinmalar badnom etilgan, she'riyatdan quvg'in qilingan edi. 50-yillar ohiri, 60-yillarga kelib vaziyat o'zgara boshladi, inson shahsiga hurmat, qalbiga etibor oshdi, kishining hilma-hil kechinmalari, jumladan, ananaviy sevgi taronalarini kuylash uchun yo'l ochildi. Bu hol ananaviy, she'riy shakl, ayniqsa g'aszalning jonlanishiga olib keldi. Tabbiyki, bu jarayon o'sha kezlari osonlikcha, siliq kechkasni yo'q. bazi munaqqidflar ishqiy kechinmalarni kuylash , ko'hjna she'riy shakl- aruzga murojat qilishni zmindan uzoqlashish deb atadilar. Erkin Vohidov "Yoshlik devoni" kitobining "Debocha" sida shubnday qarashlar bilan bahsga kirishadi:

Istadim sayr aylamoqni
Men g'azal bo'stonida
Kulmangiz, ne bor senga deb
Mir Alisher yonida
She'riyat dunyosi keng
Gulzori ko'p, bo'stoni ko'p
Har ko'ngil arzini aytur
Neki bor imkonida
Ey munaqqid sen g'azalni
Ko'hna deb kamsitmagil
Sevgi ham Odam-atodin
Qolgan inson konida

Shu tariqa shoir inson qonidagi azaliy tabbiy tuyg'u-sevgini va necha asirlar sevgini kuylagan qadimiy g'azal shaklini himoya qiladi. She'rda g'azal shunchaki she'riy shakl manosiga emas, mughabbat, boqwiy insoniy tuyg'ular ramzi sifatida ham qo'llanilgan."Yoshlik devoni" dagi lirik qahramon ko'p holarda mumtoz she'riyatimizdagi ishq yo'liga jonini tikkan, yor ko'ngli, vaqsli ko'yida har qanday jabru stamlarga tayyor oshiq:

Barcha shodli senga bo'lsin
Bor stam zorlim menga
Barcha dildorlik senga – yu
Barcha hushdorlik menga
Bu jahonniong rohatini ol
Bor azobin menga ber

PDF created with pdfFactory trial version www.pdffactory.com

Senga bo'lsin barcha orom
Barcha bedorlik menga .

Shoir ijodidagi ayni shu tamoyillar-hayot haqiqatini murakkabligi, ziddiyatlari, shavatsizligi bilan bor holicha berish, o'tkir ijtimoiy-manaviy masalalarni daldil o'rtaga qo'yish, falsafiy mushohadalarga moiylliki uning dostonlarida, hususan "Ruhlar isyoni" asarida ham yorqinroq, tasirchanroq namoyon bo'lgan.

Savol va topshiriqlar:

1.Shoirning hayoti haqida nimalarni bilasiz?
2.Shoirning qaysi she'rlari qo'shiq qilib kuylangan?

FOYDALANILGAN ADABIYETLAR:

1. O'zbek adabiyoti 11-sinf uchun darslik

PDF created with pdfFactory trial version www.pdffactory.com

13-MA'RUZA

MAVZU: A.ORIPOVNING XAYOTI VA IJODI. «JANNATGA YUL» DRAMATIK DOSTONI

REJA:

1. ShOIRNING XAYET YuLI.
2. A.ORIPOVNING IJODI, LIRIKASI.
3. "JANNATGA YuL" DRAMATIK DOSTONI.

Inson tabiati bilan uning takdiri urtasida ba'zan ajib boglanishlar buladi.Abdulla Oripov Navruzni, baxorni aloxida bir intiklik, bilan sevadi.Uning ijodida Navruz, baxorga bagishlangan kanchadan- kancha ajoyib satrlar bor. Karangki bulajak shoirning uzi xam Navruz kuni 21martda(1941y) tugilgan.Kashkadare viloyati Koson tumani, Nekuz kishlogidagilar faxr bilan uni bizning shoirimiz deb ataydilar. Oila boshligi oddiy dexkon Orif bobo farzandlarining ta'lim tarbiyasiga,ayniksa xalol va mexnatsevpar bulib yetishishlariga katta e'tibor berdi.Abdullaning bolaligi dov-daraxtlar kam, lekin щavk-zavk kup,suv oz birok sarrin shabodayu,ertaklari mul Kungirtov etaklaridagi kir va shuvogzorlarda utdi.Maktabga borar bormas, akalariga kuщilib, molga ut suv uyga tashidi,galla urdi. Urushdan keyin kiyinchilik ,etishmovchilik bulishiga karamay, biror kishi , biror oila uz kishlogini tashlab ketmadi. Buni Abdulla uz kuzi bilan kurdi. Vatan degan mukaddas tushuncha va tuygu uning murgak tassavvurida shu yillardan mustaxkamlangan bulsa ajab emas.Bulajak shoirning onasi Turdi Karvon kizi tabiatan goyat ta'sirchan , Shark ayellariga xos she'r va guzallikka xumor ayel edi. Abdullaning bolalikdagi dastlabki uyinkarok satrlari xam mexribon onasining xalk yulida xirgoyi kilib yurgan kushiklari ta'sirida tugildi. Akalari uyda yikkan kitoblarini ukib, asta-sekin kurtak otdi.Serfarzand oila turt kiz vaturt ugil ular ichidagi kenjasi Abdullaning nainki oila yeki maktab,balki umuman kishlokda utkir zexniva kobiliyati bilan ajralib turar edi. U un yetti yeshida urta maktabni oltin medal bilan tugatdi.1958- yilda Toshkent Davlat universitetining filologiya fakul'teti jurnalistika bulimida taxsil oladi. Universitetdagi kaynok xayet, muxit Abdulla Oripovning shaxs sifatida tarbiyalanishida,shoir bulib oyekka turishida chinikishida muxim rol uynadi.Ayniksa, Ozod Sharafiddinov, Matekub Kushjonov , Umarali Normatov singari mexribon ustozlar she'riyatining nozik talabchan bilimdonlari kulida taxsil , Erkin Voxidov Shukur Xolmirzayev, Rauf Parpi kabi shu yillardayek kalami charxlanib,ular mexriga tushngan talabalar muxiti Oybek Gafur Gulom, abdulla Kaxxor singari adiblar bilan uchrashuvlar, adabiyet tugaragi dagi uchrashuvlar , baxslar umuman poytaxt Toshkentning

Adabiy –madaniy xavosi iste'dodi gunchalab turgan Abdulla Oripovga goyatda barakali ta'sir kursatdi. Mana shu muxitda shoirning izlanish jarayeni kechdi. Uning dastlabki«Umr duch kilarkan», «Xali oldindadir guzal kunlarim.»»sendan yirokda» «Shovulladi tun buyi shamol « singari she'rlarida fikriy salmok va yangilikning ozligi, lirik xislarning kalb, tafakkurda iz koldirish, kuchining yetishmasligi, sayezlik kabi kaachiliklar kuzga tashlanadi.

PDF created with pdfFactory trial version www.pdffactory.com

Xozirgacha kechgan salkam uttiz besh yillik ijodi davomida shoir kupdan- kup asarlar ye'lon kilib, O'zbekistonning peshkadam shoirlaridan biriga aylandi.»Ael nomli she'rida shoir shunday deydi:

Sevgidan yetimu umrdan yarim
Kurigan kuksida yelgiz belanchak
Abadiy firokni xayxot dustlarim
Abadiy visol deb bildi kelinchak.

Satrlari kishini beixtiyer larzaga soladi, tulkinlant iradi.shoir xakikiy insoniylikni targib etadi.

Parishon sochlari yer kuksi emas,
Muzdayin bolishda koldi bir umr.

YEki shoir ijodida Vatan tuygusi juda uluglanadi. Vatanning xar karich tuprogini mukaddas deb biladi ,uni kuzlariga tutiyo deb biladi.

Men nechun sevaman O'zbekistonni,
Tuprogin kuzimga aylab tutiyo.
Nechun Vatan deya yeru- osmo nni
Mukaddas atayman, atayman tanxo.
Aslida duneda tanxo nima bor
Paxta usmaydimi uzga elda yo
YOki kuyeshimi sevgimga sabab
Axir, kuyeshliku butun Osiyo.

A.Oripovning «Jannatga yul « dramatik dostoni fantastik va afsonaviy-mifologik mavzu asosida yar atilgan .Dostonda aks ettirilgan vokea- xodisalar «Narigi dune»da sodir buladiShu narsaga e'tibor beri sh zarurki, asardagi kaxramonlarning xatti – xarakatlari , vokealar, « nargi dunyo» xodisalari sifatida tasvirlanishi yozuvchi kullagan realistik tasvir xujayralarini jo etadi va avsonaviy nakl vositalari orkali biz yashab turgan bokiy dunyo muammolarini talkin etishni asosiy maksad kilib kuyadi.

Jaxon adabiyotida bu badiiy usulning mumtoz namunalari mavjud. Masalan, buyuk italiyan adibi Aligeri Dantenning «Iloxiy komediya» asari kaxramonlari «u dunyo» da xarakat kiladilar.

Asarda ota – ona xurmati nixoyatda uluglanadi. Masalan, bu dunyoda Otasini bir martagina sansiragani uchun yetti marta xajga borgan muysafidning jannatga tushmagani aytiladi.

Yigit bir kizalokni soydagi toshkindan kutkarib bevakt vafot etgan. Lekin Tarozibon xisob – kitobicha, tasodif tufayli yoki ayrim xollarda kilingan savobli ishning uzigina jannatga tushush uchun yetarli emas:

Savob degan narsa axir tasodif emas,
YEtmish ikki tomirdan u okib kelgusi.

Dostonda ota-onaga xurmat ularni ezozlash kabi tushunchalar nixoyatda uluglanadiShoir bu asar orkali insonlarni xusher va sergak bulishga chakiradi.Shoir yigit Jannatga tushishiga ikki paysa yetishmaydi U xayron koladi . Xech kimga yemonlik kilgan bulmasa, qanday kilib duzax takdiriga bitilgan?

PDF created with pdfFactory trial version www.pdffactory.com

Shunday arosatda yurgan kezlarida u nogaxon onasi va otasini kuradi. Ular yigitga usha yetmagan ikki paysani bermokchi buladilar Lekin yigitning vijdoni bunga yul kuymaydi. Ularni kiynash evaziga Jannatga tushishni istamaydi. Yigit uzi kutkargan usha kizni xam kuradi . Oxiri tarozibonning yerdami va uzining sunngi savob ishlari natijasi ularok jannatga tushadi. Doston katta tarbiyaviy axamiyatga ega. U insonlarni tugrilikka ,xalollikka undaydi.

SAVOL VA TOPSHIRIKLAR

1. **A.ORIPOVNING BOLALIGI VA YEShLIGI KAYERDA UTDI.?**
2. **ShOIRNING IJODI KAYSI IJODIY MUXITDA ShAKLLANDI.?**
3. **80- YILLARNING IKK INCHI YARMIDA ShOIR IJODIDA KANDAY UZGARIShLAR SODIR BULDI?**
4. **«JANNATGA YuL»DA KANDAY MUAMMOLAR KUTARILGAN?**
5. **DRAMATIK DOSTONNING JANR XUSUSIYATLARI NIMADA?**
6. **A.ORIPOV ShE'RIYATIDA VATAN MAVZUSI KANDAY AKS ETTIRILGAN?**

FOYDALANILGAN ADABIYETLAR:

1. O'zbek adabiyoti 11-sinf uchun darslik
2. A. Oripov asarlari.
3. A.Oripovning she'riy tuplamlari.

PDF created with pdfFactory trial version www.pdffactory.com